

STUDIA Z DZIEJÓW WOJSKOWOŚCI

TOM VII

OŚRODEK BADAŃ HISTORII WOJSKOWEJ
MUZEUM WOJSKA W BIAŁYMSTOKU

STUDIA
Z DZIEJÓW
WOJSKOWOŚCI

TOM VII

BIAŁYSTOK 2018

Rada Naukowa „Studiów z Dziejów Wojskowości”

Prof. dr hab. Zbigniew Anusik, prof. dr hab. Wiesław Caban, prof. dr hab. Czesław K. Grzelak, prof. dr hab. Norbert Kasperek, prof. dr hab. Jerzy Maroń, prof. dr hab. Zygmunt Matuszak, prof. dr hab. Grzegorz Nowik, prof. dr hab. Marek Plewczyński, prof. dr hab. Andrzej Rachuba, prof. dr hab. Waldemar Rezmer, prof. dr hab. Wanda Krystyna Roman, prof. dr hab. Witold Świętosławski, płk dr hab. Juliusz S. Tym, prof. dr hab. Henryk Wisner, prof. dr hab. Wojciech Włodarkiewicz

Kolegium redakcyjne:

Prof. dr hab. Karol Olejnik – redaktor naczelny
Dr hab. Adam Dobroński – zastępca redaktora
Dr Tomasz Wesolowski – sekretarz redakcji
Mgr Natalia Filinowicz – członek redakcji
Mgr Łukasz Radulski – członek redakcji

Recenzenci naukowci:

dr hab. Sławomir Augustowicz, dr hab. Aleksander Bołdyrew, dr hab. Tomasz Ciesielski, dr hab. Maciej Franz, dr hab. Tadeusz Grabarczyk, dr hab. Witold Jarno, dr hab. Jacek Legieć, prof. dr hab. Mirosław Lenart, dr hab. Robert Jerzy Majzner, dr hab. Andrzej Niewiński, prof. dr hab. Janusz Odziemkowski, dr hab. Adam Perłakowski, dr hab. Zbigniew Pilarczyk, dr hab. Jan Ptak, prof. dr hab. Aleksander Smoliński, dr hab. Tomasz Strzeżek, dr hab. Jacek Szczepański, płk prof. dr hab. Janusz Zuziak, dr hab. Tadeusz Zych

Tom powstał przy współpracy

Zespołu Historii Wojskowości Komitetu Nauk Historycznych Polskiej Akademii Nauk

ISSN 2299-3916

Korekta językowa: Judyta Grabowska

Przekład streszczeń na język angielski i rosyjski – Agencja Tłumaczeń ABEO

Adres redakcji:

Ośrodek Badań Historii Wojskowej
Muzeum Wojska w Białymstoku
ul. Jana Kilińskiego 7
15-089 Białystok
tel. 535 942 007
e-mail: obhw@mwb.com.pl

Wydawca:

Ośrodek Badań Historii Wojskowej
Muzeum Wojska w Białymstoku
www.mwb.com.pl

Skład, druk i oprawa:

Alter Studio
ul. Legionowa 30 lok. 211
15-281 Białystok
www.alterstudio.com.pl

© Ośrodek Badań Historii Wojskowej
Muzeum Wojska w Białymstoku
Białystok 2018

Na okładce:

L. Rousselot, Garde Impériale – Cheval-légiers
lanciers Polonais 1807–1814.

Nakład 200 egzemplarzy

Spis treści

Od Redakcji	5
-----------------------	---

STUDIA

Mariusz Cieśla – Napierśnik zbroi z warsztatu mediolańskiego w kolekcji Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie. Analiza porównawcza	7
Krzysztof Kuczyński – „Mała wojna” generała Dominika Dziewanowskiego. Teoria i jej praktyczne wykorzystanie w kampanii 1812 r. na przykładzie działań 28. Brygady Lekkiej Jazdy	57
Włodzimierz Nabywaniec – Seweryn Fredro (1785–1845). Zarys biografii oficera szwoleżerów	99
Andrzej Chojnacki – Studium nad operacyjnym wykorzystaniem międzyrzecza Wisły, Bugu i Wieprza w dobie wojen napoleońskich (1795–1813)	119
Przemysław Gorzałka – Sprawa kapitana Neidhardta, czyli o sukcesach „służb sekretnych” Księstwa Warszawskiego	155
Paweł Krokosz – Bohaterstwo żołnierzy armii rosyjskiej czasu „wojny ojczyźnianej 1812 roku” – temat prac rosyjskich artystów malarzy XIX – pocz. XX w.	175
Rafał Mieczkowski – Mimowolne „gwiazdy” obiektywu. Wraki czołgów Mark II pod Bullecourt w ujęciu niemieckiej fotografii propagandowej Wielkiej Wojny	205
Aleksander Smoliński – Zachodnia Dywizja Strzelecka Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej z lat 1917–1919 – pierwsza polskojęzyczna wielka jednostka sowieckich sił zbrojnych	227
Jerzy S. Wojciechowski – Przyczynek do dziejów pierwszego kursu Przynsobienia Wojskowego Broni Pancernej	277
Tomasz Wesołowski – Pierwszy etap prac Sztabu Głównego nad planem operacyjnym „Zachód” (luty – połowa marca 1939 r.) w dokumentach, relacjach i wspomnieniach jego twórców	289
Paweł Jaroniec – Obraz działań jednostek „ludowego” Wojska Polskiego na Wale Pomorskim, Pomorzu Zachodnim i Kołobrzegu między styczniem a marcem 1945 r. w świetle relacji i wspomnień kombatantów zamieszczanych w prasie codziennej PRL	327

ŹRÓDŁA

Marcin Baranowski, Maciej Trąbski – Dwa źródła do planów modernizacji twierdzy częstochowskiej w czasach Księstwa Warszawskiego 359

RECENZJE I OMÓWIENIA

Aleksander Smoliński – Monografia dotycząca nowożytnych fortyfikacji z obszarów dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów 377

Karol Olejnik (Poznań) – Sprawozdanie z konferencji „Pierwsze dni niepodległości”, Białystok 14–16 marca 2018 r. 385

Sprostowania 393

Informacje o autorach 394

Instrukcja wydawnicza 396

Andrzej Chojnacki (Siedlce)

**STUDIUM NAD OPERACYJNYM WYKORZYSTANIEM
MIĘDZYRZECZA WISŁY, BUGU I WIEPRZA
W DOBIE WOJEN NAPOLEOŃSKICH (1795–1813)**

Historia XVIII w. kojarzy się z najtragiczniejszym okresem w dziejach Polski, który stanowił zwieńczenie błędów epoki królów elekcyjnych. Mam tu na myśli nie tylko ostatnich władców Rzeczypospolitej Obojga Narodów, ale też sytuację międzynarodową, np. w drugiej połowie XVII w., kiedy to trudno było doszukać się lat, gdy na terenie kraju nie prowadzono działań wojennych. To w dalszej perspektywie doprowadziło do swego rodzaju „pacyfizmu” epoki saskiej, rodzimą szlachtę udało się bowiem przekonać, że im bardziej zamkną się na wydarzenia rozgrywane się poza granicami państwa, tym łatwiej, spokojniej i bezpieczniej mieć będą młyny historii. Ten stan umysłu polskich elit zachwiał się, choć nie runął, w dniach gdy podpisano porozumienia petersburskie (I rozbiór) – król i Senat Rzeczypospolitej „odważyli się” jedynie na wystosowanie not dyplomatycznych z protestem i prośbą do innych państw o interwencję zbrojną¹. Żywot Rzeczypospolitej był już jednak przesądzony – państwo to w ówczesnym kształcie terytorialnym, społecznym i historyczno-filozoficznym przestało istnieć dużo wcześniej. Nie zahamowały tego ani stanisławowskie przemiany społeczno-gospodarcze, ani wzmożona działalność kulturalna i polityczna, ani ich konsekwencja i najdonioślejszy akt – Konstytucja 3 maja.

Rzeczpospolita po wojnie 1792 r. i powstaniu Kościuszki upadła. Państwa zaborcze rozgrały państwo, i w ten sposób zawarty w tytule niniejszego opracowania region utracił charakter ziem stanowiących środkową część organizmu państwowego i stał się miejscem, gdzie zetknęły się po raz pierwszy granice trzech

¹ T. Cegielski, Ł. Kądziela, *Rozbiory Polski 1772–1793–1795*, Warszawa 1990, s. 146.

okupantów Rzeczypospolitej. Region ten do 1795 r. wchodził w skład czterech województw koronnych: sandomierskiego (ziemia stężycka), lubelskiego (ziemia łukowska), podlaskiego (zachodnia część ziemi drohiczej i południowa część ziemi mielnickiej) oraz mazowieckiego (z zachodnimi częściami ziemi warszawskiej i czerskiej, całą ziemią liwską i zachodnią częścią ziemi nurskiej) oraz jednego województwa litewskiego – zachodniego skraju województwa brzesko-litewskiego. Głównymi i największymi miastami opisywanego terenu (przyjmując kryterium liczby ludności miast) były: Międzyrzec, Węgrów, Siedlce, Biała, Łuków, Sokołów, Liw i Garwolin². Warto dodać także, że do 1795 r. Siedlce, Stanisławów czy Biała nie były ośrodkami lokalnych ziem, były nim Liw, Drohiczyń i Mielnik³. Władze austriackie, które objęły tereny leżące między Wisłą, Bugiem i Wieprzem zmuszone zostały do reorganizacji centrów administracyjnych nowo zdobytych ziem, ponieważ staropolski podział administracyjny nie pokrywał się z analogicznym podziałem zaborców. Położenie geograficzne sprawiło zatem, że miasta: Siedlce, Biała i Stanisławów zyskały na znaczeniu i zastąpiły w tym względzie właśnie Liw, Mielnik i Drohiczyń⁴.

Mapa 1: Północny przebieg granicy Cesarstwa Austriackiego w latach 1795–1809. Fragment mapy Williama Fadena, *A map of the Kingdom of Poland and Grand Duchy of Lithuania including Samogitia and Curland, divided according to their dismemberments with the Kingdom of Prussia*, London 1799.

² J. Kazimierski, *Miasta i miasteczka na Podlasiu (1809–1914). Zabudowa – ludność – gospodarka*, Warszawa 1994, s. 75.

³ Z. Gloger, *Geografia historyczna ziem dawnej Polski*, Kraków 1900, s. 142–143, 210–211.

⁴ Do 1795 r. Liw i Mielnik były stolicami ziem, a Drohiczyń był stolicą ziemi oraz województwa podlaskiego.

Prezentowany region, niemal w całości, ma charakter nizinny. Lokowane tam miasta w większości nie posiadały umocnień obronnych (wyjątek stanowiły jedynie umocnienia praskie oraz w Terespolu). Warto odnotować jednak, że przez tereny te przebiegała jedna z najważniejszych dróg ówczesnej Polski – Trakt Litewski, łączący Warszawę z Wilnem. Na odcinku pomiędzy Wisłą a Bugiem biegł on od Pragi przez Okuniew, Stanisławów, Dobre, Liw, Węgrów, Sokołów do Granego. Innym ważnym szlakiem opisywanego terenu była droga z Warszawy, przez Karczew, Garwolin, Żelechów, Okrzeję i Łysobyki – do Lublina i dalej Lwowa. W ostatnim ćwierćwieczu XVIII w. znaczenie zyskała także droga z Warszawy do Brześcia, ale nie ta, z którą mamy do czynienia dziś. Ówczesny trakt łączący stolicę z litewskimi włościami Familii do Stanisławowa biegł Traktem Litewskim, skąd odchodził nieco na południowy-zachód i przez Młęcin, Grębków, Suchą, Niwiski, Chodów docierał do Siedlec⁵. To właśnie tą drogą jesienią 1783 r. do Siedlec przybył Stanisław August Poniatowski, który odwiedził swą cioteczną siostrę – Aleksandrę Ogińską⁶. Z Siedlec droga biegła dalej przez Zbuczyn, Międzyrzec, Białą, Terespol do Brześcia.

Istotnymi szlakami komunikacyjnymi były rzecz jasna spławne rzeki: Wisła i Bug – to nimi do Gdańska spławiano zboża i drewno. Rozbiory, jak już wspomniano, zlikwidowały podział administracyjny Rzeczypospolitej i opisany w tytule teren w 1795 r. zabrały Austria i Prusy. Dodać trzeba jeszcze, że w 1795 r. granice Prus, Rosji i Austrii zetknęły się na Bugu w okolicach wsi Bubel między Niemirowem i Ponikwami. Zmiana w tym względzie nastąpiła po traktatach tylżyckich w 1807 r., kiedy Rosja przesunęła granicę na zachód, docierając do Ciechanowca i oparła się o rzekę Nurzec. Za nią leżało już Księstwo Warszawskie.

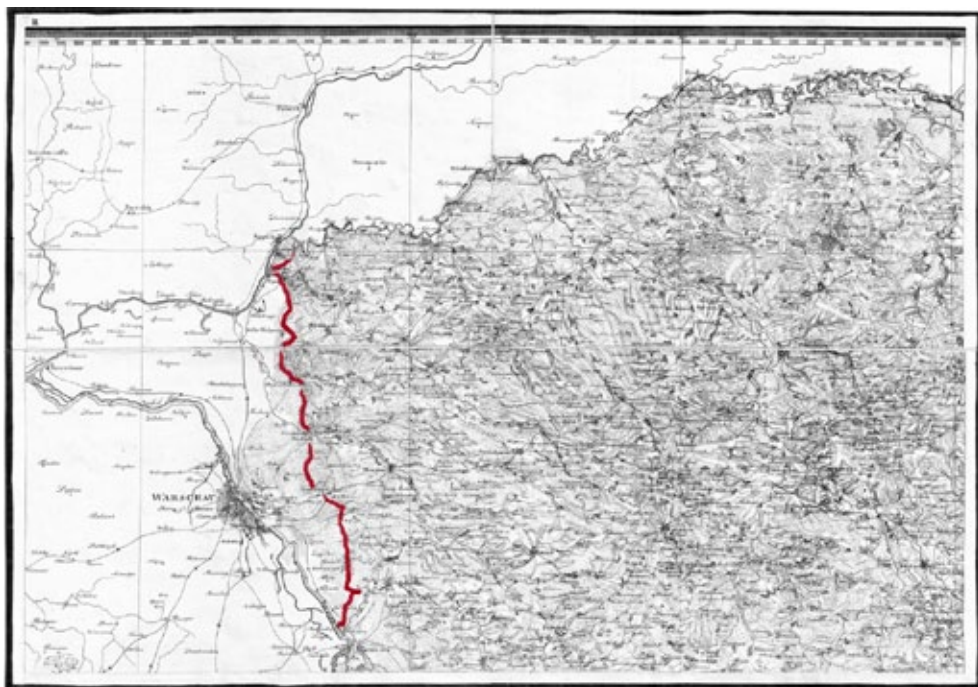
Na kwalifikowanym obszarze odnotowano więc dwa państwa zaborcze: Prusy i Austrię. Granica prusko-austriacka z okolic Bubla biegła środkiem rzeki Bug na zachód do okolic Serocka. Na kierunku tym jedynie 40-kilometrowy odcinek stanowił granicę lądową między Austrią i Prusami. Z rzeki Bug, nie osiągając Serocka, granica odchodziła na południowy-zachód, następnie zostawiając wieś Wolica po stronie austriackiej biegła na południe. Po stronie Prus (potem Księstwa) znajdowały się: Arciechów, Rynia, Nieporęt, Wola Radzimińska, Grodzisk, Bródno, Targówek, Miedzeszyn i Falenica. Za granicą, po stronie austriackiej znajdowały się: Załubice, Wolica, Borki, Radzymin, Słupno, Kobyłka, Okuniew, Sulejówek,

⁵ Analiza sieci dróg na podstawie mapy: W. Faden, *A map of the Kingdom of Poland and Grand Dutchy of Lithuania including Samogitia and Curland, divided according to their dismemberments with the Kingdom of Prussia*, London 1799.

⁶ A. Ziontek, *Z dziejów dworu artystycznego Aleksandry Ogińskiej*, cz. 2: *Przyjęcie najjaśniejszego pana Stanisława Augusta [...] w Siedlcach 1783 roku*, „Ogród” [Siedlce] 2016, nr 1–4, s. 27–32.

Wola Grzybowska, Miłosna, Wiązowna i Karczew. Granica dochodziła Świdrem do Wisły nieco na południe od Falenicy i dalej na powrót biegła korytem rzeki⁷.

Dziś tereny te zajmuje aglomeracja warszawska i trudno wyobrazić sobie, że wówczas okolice porastała puszcza. Pierwsza granica prusko-austriacka w tym regionie biegła zatem m.in. w rejonie dzisiejszej drogi krajowej nr 631, a tereny dzisiejszej Akademii Sztuki Wojennej (Akademii Obrony Narodowej) w Rembertowie i Woli Grzybowskiej pozostały po stronie austriackiej.

Mapa 2: Fragment mapy Galicji Zachodniej Hieronima Benedicti z 1808 r. – z zaznaczoną granicą lądową między Księstwem Warszawskim i Austrią. Opracowano na podstawie: Carte von West Gallizien: welche auf [...] Befehl Seiner Kaiserlich oesterreichischen und Königlich apostolischen Majestat in den Jahren 1801 bis 1804 unter der Direction [...] Anton Mayer von Heldensfeld [...] aufgenommen worden, <http://rcin.org.pl/dlibra/docmetadata?id=27710&from=publication>, dostęp 25 VII 2017 r.

Jesteśmy także w stanie odtworzyć obraz tamtej okolicy, choć cytowany opis odnosił się do 1813 r. W tym właśnie roku, w sierpniu, z Niemiec i Polski wracali żołnierze wojsk rosyjskich. Jednym z nich był kpt. Fiodor Glinka. Po krótkim pobycie w Warszawie wyjechał on z miasta na wschód. O ile sama Warszawa wywarła na nim bardzo dobre, „europejskie” wrażenie, to okolica za rogatekami Pragi wydała mu się

⁷ Analiza granic cyrkułów austriackich na podstawie mapy: W. Faden, op. cit.

mało przyjazna, wręcz dzika. Zaskoczeniem były dla niego nieprzebrane „puszcze”, a Okuniew, który leżał tylko trzy mile na wschód od Warszawy jawił mu się jak niewielka wysepka na oceanie nieprzebytych lasów⁸. Przyjąć trzeba, że również w latach 1807–1809 pogranicze polsko-austriackie było mało przyjazne dla ludzi. Najbardziej sugestywny zdaje się wycinek mapy Galicji Zachodniej z 1808 r., gdzie cała lądowa granica Prus i Austrii na tym terenie biegła pośród lasów. Tym istotniejsi byli wówczas właściciele dóbr znajdujących się bezpośrednio przy granicy, znających doskonale okolice – na przykład Lelewelowie, Oborscy, Młoccy czy Grzybowscy⁹.

Na północnych terenach zaboru austriackiego już na samym początku okupacji utworzono cyrkuły: stanisławowski, siedlecki i biały. Należały one do najdalej wysuniętych na północ obszarów austriackich i stanowiły szczytowy zasięg terytorialny tego państwa. Dzięki mapom z 1799 r. i 1808 r. możemy dosyć precyzyjnie opisać każdy z cyrkułów. Na północnym-zachodzie znajdował się cyrkuł stanisławowski, którego granice północna i zachodnia stanowiły jednocześnie granicę z Prusami. Na wschód od niego leżał cyrkuł siedlecki. Północną granicę cyrkułu siedleckiego stanowił lewy brzeg rzeki Bug, który minąwszy Konstantynów w miejscu, w którym Bug tworzył zakole niedaleko miejscowości Bubel, biegła na południowy-zachód i dochodziła do rzeki Krzna. Cyrkuł biały stanowił natomiast północno-wschodnią rubież cesarstwa austriackiego. Jego granica na wschodzie biegła lewym brzegiem Bugu i kończyła się tuż za Włodawą.

Już w 1796 r. zaborca austriacki dokonał pierwszego podziału zajętych ziem i utworzył dystrykty: łukowski ze Stężycą, Mazowiecki z siedzibą w Siedlcach ze Stanisławowem, podlaski w Sokołowie z Węgrowem i litewski w Terespolu z Białą. Kolejna reforma nastąpiła w 1804 r., kiedy to zmieniono liczbę cyrkułów oraz ich zasięg terytorialny. Dla ochrony administracji cywilnej i dla sprawniej rekrutacji do wojska, Austriacy na terenie tym ulokowali pododdziały piechoty i jazdy, z Siedlec nawet, na potrzeby wojska usunięto miejscową szkołę¹⁰. W 1804 r. utworzono garnizon wojskowy w Siedlcach, choć od razu zaznaczyć trzeba, że nie spełniono wówczas wszystkich kryteriów, jakie były garnizonom stawiane – miasto nie posiadało na przykład placu komendantury ani tytularnego dowódcy garnizonu.

⁸ Ф. Глинка, *Письма русского офицера о Польше, Австрийских владениях, Пруссии и Франции, с подробным описанием Отечественной и заграничной войны с 1812 по 1814 год*, Москва 1990, s. 239.

⁹ Na przełomie XVIII i XIX w. w pobliżu granicy prusko-austriackiej Lelewelowie herbu własnego gospodarowali w Woli Cygowskiej, Oborscy herbu Pierzchała posiadali dobra w Osownie, Młoccy herbu Prawdzic dobra Klembów, Grzybowscy herbu Prus II, natomiast, dobra w Woli Grzybowskiej (a nieco wcześniej także Okuniew).

¹⁰ T. Mencil, *Galicja Zachodnia 1795–1809. Studium z dziejów ziem polskich zaboru austriackiego po III rozbiórce*, Lublin 1976, s. 428.

W pierwszych latach XIX w. Austriacy utworzyli w Siedlcach lazaret i magazyny wojskowe oraz wprowadzili tam dwie kompanie 2. lub 4. pułku piechoty (sztab w Zamościu) i szwadron pułku jazdy Andreeasa O'Raylego¹¹.

Dla Austriaków, w chwili zajęcia tego terenu, najważniejsza była jednak instalacja własnej administracji oraz struktur państwowych, które wspierać miały sprawne ściąganie podatków oraz pobór rekrutów. Słusznie zauważył Tadeusz Mencil, że okupant szukał miejscowości, które posłużyć będą mogły mu w tym procesie. Gdy spojrzymy na mapę tego obszaru natychmiast dostrzeżemy, że to właśnie Siedlce stanowią jego centralny punkt. Doskonałą okazją dla umiejscowienia w Siedlcach głównego lokum dla wojsk austriackich była zamiana tej miejscowości dokonana przez rząd w Wiedniu z Czartoryskimi na dobra w Lubelskim. Do transakcji tej mogło dojść jednak dopiero w 1798 r., tj. po śmierci ks. Aleksandry Ogińskiej. W ten sposób Siedlce przestały być miastem prywatnym, a stały się miastem rządowym¹².

W tym stanie rzeczy opisywany teren doczekał jesieni 1806 r., kiedy Napoleon rozpoczął I wojnę polską. Zaznaczyć trzeba od razu, że opisywany teren nie był wykorzystany jako pole bitwy, ale zaborca austriacki od samego początku musiał zabezpieczyć swe granice na wypadek ich przekroczenia przez wojska każdej ze stron konfliktu. Dosyć powiedzieć, że od Pułtuska czy Gołymina od granicy na Bugu można było dotrzeć forsownym marszem w ciągu jednego lub dwóch dni (odległość między Pułtuskim a Wyszkiem to ok. 25 km).

Upokorzona po klęsce pod Austerlitz (2 grudnia 1805 r.) i po pokoju w Preszburgu (26 grudnia 1805 r.) Austria nie utraciła swych zdobyczy terytorialnych w Polsce z 1795 r. Relokacji uległy natomiast siły austriackie stacjonujące na opisywanym terenie. Pierwszym pododdziałem jazdy, zajmującym w 1805 r. garnizon siedlecki był jeden ze szwadronów pułku kawalerii szefostwa Andreeasa O'Reilly'ego von Ballinlough (1742–1832), austriackiego generała pochodzenia irlandzkiego¹³. W 1805 r. pułk ten, pod dowództwem płk. Friedricha von Degenfeld-Schönburga, został przeniesiony do Siedlec z Tarnowa, jednakże po roku odesłano go do Lauffen nad rzeką Traun w Górnej Austrii¹⁴. Być może jednym z powodów wycofania oddziału z Siedlec była epidemia, gdyż pomiędzy październikiem 1805 r. a lipcem 1806 r. odnotowano 56 przypadków śmierci na choroby zakaźne wśród żołnierzy miejscowego garnizonu¹⁵.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem, s. 429.

¹³ C. von Wurzbach, *Das Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich*, t. XXI, Wien 1863, s. 86–89. Jego służba wojskowa rozpoczęła się w czasie wojny siedmioletniej, a zakończyła w 1810 r.

¹⁴ http://www.napoleon-series.org/military/organization/Austria/cavalry/c_austriancav3.html, dostęp: 5 VII 2017 r.

¹⁵ Archiwum Parafii Świętego Stanisława w Siedlcach, *Księga zmarłych od dn. 11 października 1797 r. do dn. 28 grudnia 1810 r.*, bez paginacji ciągłej. Wykaz zmarłych żołnierzy: A. Chojnacki, *Żołnierze*

Po opuszczeniu Siedlec przez pododdziały pułku O'Reilly'ego do miasta w październiku 1808 r. skierowano 1. pułku huzarów cesarza Franciszka I, pod dowództwem płk. Antona Horvátha von Szent-György. Co prawda w opracowaniu dotyczącym organizacji 13. Pułku Piechoty Księstwa Warszawskiego Jarosław Dudziński twierdził, że w Siedlcach stacjonowało 8 szwadronów „pułku huzarów Cesarz”¹⁶, ale były to w istocie pododdziały 1. pułku huzarów¹⁷. Tuż przed wybuchem wojny polsko-austriackiej na terenie cyrkulów stanisławowskiego i siedleckiego 1. pułku huzarów dyslokowano w sposób następujący: sztab pułku znajdował się w Siedlcach, a poszczególne szwadrony (roty) w: Kałuszynie, Sokołowie, Węgrowie, Międzyrzeczu, Łukowie, Wiązownej oraz Radzyminie, remontę koni natomiast umieszczono w Zbuczynie¹⁸. Dowodzący siedleckim pododdziałem 1. pułku huzarów, płk Adam Albert von Nippberg, był jednocześnie odpowiedzialny za osłonę północnej granicy z Księstwem¹⁹. Pułk wziął udział w wojnie polsko-austriackiej i bił się w ugrupowaniu gen. Johanna Mohra pod Radzyminem (25 kwietnia), Grochowem (26 kwietnia), Tuszowem (9 czerwca) i Jedlińskim (11 czerwca)²⁰. Po przegranej wojnie pułk przeniesiony został do Opawy (niem. Troppau) na Morawach²¹.

W 1806 r. w siedleckim garnizonie stacjonowały także: kompanie 2. i 4. węgierskiego batalionu piechoty oraz jedna kompania 59. pułku piechoty szefostwa Aleksandra von Jordis, którym wówczas dowodził płk Adler. Najbliżej Siedlec stały: w Lublinie (w 1808 r.) – 38. pułk piechoty (szefostwa Ferdinanda Friedricha Augusta von Württemberg, a dowodzony przez płk. Franza von Reinhardt) oraz w Zamościu (od 1801 r.) – 2. pułk garnizonowy płk. Josepha Sturioniego, a od 1803 r. płk. Karla Starimskiego von Pittkau. Kompanie tych dwóch pułków stacjonowały w Siedlcach w latach 1804–1809.

Ulokowanie wojska w Siedlcach świadczyło już wówczas o wzroście znaczenia tego miasta, ale jednocześnie z opisanego terenu wybierano polskich rekrutów

rze w społeczeństwie regionu siedleckiego w latach 1795–1831, Radzyń Podlaski – Siedlce 2015, s. 238, 437–438.

¹⁶ J. Dudziński, *13 pułk piechoty Księstwa Warszawskiego. Zarys działalności 1809–1815*, <http://napoleon.nazwa.pl/13pp.pdf>, dostęp: 5 VII 2017 r.

¹⁷ Więcej o dowódcy ostatniego austriackiego pododdziału stacjonującego w Siedlcach – vide: C. von Wurzbach, *Das Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich*, t. IX, Wien 1870, s. 329–331. Anton baron Horváth Szent-György zmarł po bitwie pod Kobryniem w Siechnowiczach 8 VIII 1812 r.

¹⁸ Remonta koni to miejsce, gdzie dostarczano potrzebne pułkowi konie oraz sprzęt i furaz potrzebny do ich utrzymania.

¹⁹ G. von Amon von Treuenfest, *Geschichte des k.k. Husaren-Regiments Kaiser Nr. 1*, Wien 1898, s. 228.

²⁰ C. von Wurzbach, *Das Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich* t. IX, Wien 1870, s. 329–331.

²¹ Ibidem.

do armii cesarskiej. Jak zauważył Franciszek Bujak: *wkrótce po śmierci Józefa II weszła Austria w ciężki okres wojen z rewolucyjną Francją i Napoleonem. Wojny te toczono przeważnie z dala od granic Galicji, która nie podlegała wprawdzie zniszczeniu, ale musiała dostarczać obficie rekruta oraz podlegała przymusowym dostawom (liwerunkom) wojskowym*²². Wiadomo także, że w 1808 r. w Siedlcach funkcjonował magazyn zaopatrzeniowy (wojskowy), którego szefem był Leopold Bristersberger, a jego adiunktem Joseph Rud. Siedlecki magazyn posiadał jeszcze filię w Karczewie, gdzie pracował Joseph Müller. Oba magazyny podlegały dyrekcji w Lublinie²³.

Jak już wspomniano wcześniej opisywany teren pod koniec XVIII w. zaczął być rejonem przygranicznym. W tym celu Austriacy przeorganizować musieli także dotychczasowe punkty poboru cła. Siedzibą inspektoratu celnego dla północno-zachodniej granicy został Karczew, a podległe mu komory znalazły się w: Karczewie, Świdrze, Woli Grzybowskiej, Kobyłce, Radzyminie, Morzyczynie i Przewozie Nurskim – na granicy z Prusami, a potem Księstwem. Dla granicy z Rosją siedziba inspektoratu znajdowała się w Terespolu i podlegały jej komory i przejścia handlowe w: Krzemieniu, Ruskiej Stronie (dawna południowa część Drohiczyzna), Kózkach, Gnojnie, Pratulinie, Terespolu, Kodniu i Włodawie²⁴.

Tereny tu opisane dla zaborcy austriackiego nie stanowiły zatem rejonu strategicznego z punktu widzenia militarnego, stąd ich pododdziały stacjonowały tu w celu zabezpieczenia procesu poboru rekrutów. Z całą pewnością dodatkowe zadania przyszły na przełomie lat 1806/1807 i wiązały się z ochroną północnych rubieży cesarstwa przed ucieczką Polaków do Księstwa oraz francuską ofensywą na Prusy.

Sytuacja zmieniła się diametralnie na wiosnę 1809 r. Nowy konflikt Cesarstwa Austriackiego z Cesarstwem Francuskim otworzył nowy rozdział dla opisanego tu terenu, mimo że „polski” teatr działań wojennych pozostawał wówczas peryferyjny. Dla północnych cyrkułów Austrii wojna 1809 r. rozpoczęła się 25 kwietnia, kiedy to ruszyła na południe polska ofensywa znad ujścia Bugu²⁵. Działaniami tymi dowodził gen. Jan Henryk Dąbrowski, który *jako Galicjanin pierwszy wkroczył do Galicji*²⁶.

Ewakuowane z Warszawy polskie siły zakwaterowano u ujścia Bugu do Wisły, wykorzystując do tego budowane twierdze w Modlinie, Serocku i Pradze. Sztab ks. Józefa Poniatowskiego zdawał sobie sprawę, że utrata tych miejscowości

²² F. Bujak, *Rozwój gospodarczy Galicji 1772–1914*, Lwów 1917, s. 15.

²³ *Schematismus der Königreiches Galizien und Lodomerien für das Jahr 1808*, Lemberg 1808, s. 399–401.

²⁴ *Ibidem*, s. 173, 176–181.

²⁵ J. Pachoński, *General Jan Henryk Dąbrowski 1755–1818*, Warszawa 1981, s. 396.

²⁶ *Ibidem*.

zepchnie polskie siły na północ, wiedziano także, że Austriacy wykorzystać mogą do tego celu granicę lądową w okolicach Warszawy. Manewr polski od samego początku zmierzał do likwidacji austriackiej przeprawy w Górze, bo tylko tam główne siły austriackie przejść mogły na lewy brzeg Wisły (Polacy rozebrali jedyny most łączący Warszawę z Pragą). Operacją tą dowodzić miał gen. Dąbrowski. Już nocą z 24 na 25 kwietnia pod Radzyminem kolumnie wojsk polskich (jeden szwadron 3. pułku jazdy pod dowództwem szefa szwadronu Piotra Strzyżowskiego, jeden batalion 6. pułku piechoty płk. Juliana Sierawskiego oraz bateria artylerii konnej) przeszkodzić chciały siły austriackie (3 bataliony 63. pułku piechoty pod dowództwem płk. Teodora Baillet de Latour oraz szwadron, wspomnianego już „siedleckiego” 1. pułku huzarów płk. von Szent-György). Pierwszy punkt oporu Austriacy oprzeć chcieli o Radzymin. Nad ranem polskie pododdziały dotarły do miasta i rozpoczęły próbę jego odbicia. Austriacka obrona nie powiodła się, bo z miasteczka wycofał się szwadron huzarów, który wesprzeć miał austriacki atak gen. Mohra na Pragę. W Radzyminie Austriacy utracili 200 zabitych a kolejnych 130 dostało się do niewoli²⁷. Zdobycie tego miasta dla sił polskich było więc pierwszą zwycięską bitwą na prawobrzeżu, tym bardziej cenną, że pozwoliła ona rozwijać natarcie na południe, wzmocnić morale zajętej przez Austriaków Warszawy, a dodatkowo dobroić się i wyekwipować, bo do niewoli wzięto dodatkowo pod Grochowem jeszcze ponad setkę jeńców²⁸.

Udana obrona twierdzy praskiej, wygrana bitwa pod Grochowem i rozwijające się polskie natarcie na południe przekreślały akcję zbrojną Austriaków na prawobrzeżu. Kolejnym ważnym etapem tej kampanii była likwidacja przyczółku dla mostu łyżwowego w Ostrówku. W nocy z 2 na 3 maja pod Ostrówek dotarli Polacy pod dowództwem gen. Michała Sokolnickiego w sile ok. 2 000 żołnierzy. Na prawym brzegu Wisły udało się unieszkodliwić pozycje austriackie i w ten sposób uniemożliwić przerzucenie mostu przez rzekę, co likwidowało możliwość przejścia sił głównych arcyks. Ferdynanda na teren Galicji Zachodniej. Dodać warto, że lewym skrzydłem wojsk polskich dowodził przyszły komendant wojskowy departamentu siedleckiego – gen. Michał Ignacy Kamiński, który ubezpieczał oddziały znajdujące się pod dowództwem gen. Sokolnickiego od wschodu. Dalej polską ofensywę skierowano na południe. Dnia 8 maja zajęto Garwolin, czego dokonały pododdziały 1. pułku piechoty i 3. pułku ułanów, wchodzące w skład brygady gen. Ludwika Kamienieckiego. Na opisywanym terenie doszło jeszcze do dwóch

²⁷ G. Ochwicz, *Rok 1809*, Poznań 1918, s. 60.

²⁸ B. Pawłowski, *Dziennik historyczny i korespondencja polowa generała Michała Sokolnickiego 1809 r.*, Kraków 1932, s. 49–50. Pośród jeńców znalazł się także austriacki oficer Rzewuski, „niebezpiecznie ranny, który żałował tego, że służył przeciwko swojemu krajowi”.

ważnych bitew, które pozwoliły otworzyć obszar działań wojennych na Lubelszczyźnie – pod Kockiem (gdzie poległ płk Berek Joselewicz) oraz pod Włodawą – do obu doszło 6 maja 1809 r.²⁹

Uderzenie polskie, z ujścia Bugu i Narwi do Wisły, na południe nie było jedynym wykonanym w tej kampanii. Ofensywa majowa sprawiła, że główny kierunek uderzenia ominąć miał tereny północnych cyrkułów austriackich. Sztab ks. Poniatowskiego zapewne brał pod uwagę zagrożenie, jakie niesło ze sobą pozostawienie dwóch dużych austriackich jednostek terytorialnych, ale problem ten rozwiązano poprzez działania lokalnych obywateli. Po dojściu sił polskich do rzeki Świder i zajęciu przedmościa z Ostrówkiem, 4 maja 1809 r. do obozu w Karczewie zgłosiła się do Poniatowskiego tajna delegacja tamtejszych obywateli, z oświadczeniem gotowości zbrojnego poparcia [...] działań³⁰. Niestety nic nie wiadomo o tym kto wchodził w skład owej delegacji, ale możemy przypuszczać, że byli to obywatele, których wspominał Prot Lelewel, a którzy dwa dni później stanęli w Siedlcach, aby przyjmować gen. Aleksandra Roźnieckiego. Być może obywatele ci zachęcani zostali do działania przez przednie strażę polskich oddziałów, które do Siedlec dotrzeć miały już pod koniec kwietnia 1809 r.³¹ Jerzy Skowronek wyraził nawet opinię, że gen. Dąbrowski jako pierwszy wszedł do Siedlec, choć był to raczej pododdział rozpoznania, o którym zresztą wspominał Julian Ursyn Niemcewicz³².

Oficjalne objęcie w polskie posiadanie Siedlec nastąpiło 6 maja 1809 r., kiedy do miasta wkroczyła kawaleria gen. Roźnieckiego. Tego samego dnia powołano komisję obywatelską z byłym posłem ziemi liwskiej na Sejm Wielki – Józefem Grzybowskim na czele, której głównym zadaniem była organizacja zaopatrzenia wojsk polskich w żywność i furaz oraz przygotowanie kwater dla wojska³³. Data wyzwolenia Siedlec wydaje się być niepodważalna, mimo że zachował się list ks. Poniatowskiego do marszałka Ludwika Berthier, w którym już 5 maja 1809 r. informował, że: *uprzedziliśmy wolę Cesarza. Cyrkuły Stanisławowski i Siedlecki są już zajęte. [...] Wojsko Polskie liczy 11–12 tysięcy żołnierzy, dwa pułki rozciągają się wzdłuż Wieprza, docierając aż do Konstantynowa nad Bugiem*³⁴. Sytu-

²⁹ B. Gembarzewski, *Wojsko Polskie. Księstwo Warszawskie 1807–1814*, Warszawa 1905, s. 142, 145.

³⁰ B. Pawłowski, *Historia wojny polsko-austriackiej 1809 r.*, Warszawa 1935, s. 202.

³¹ J. Niemcewicz, *Pamiętniki Juliana Ursyna Niemcewicza 1809–1820*, t. I, Poznań 1871, s. 59 i 63.

³² J. Skowronek, *Książę Józef Poniatowski*, Warszawa – Wrocław – Kraków 1984, s. 170.

³³ O tworzeniu administracji cywilnej: A. Chojnacki, *Proces formowania Wojska Polskiego oraz lokalnych władz w maju i czerwcu 1809 r. w okolicach Siedlec i Białej. Komendanci Placu Departamentu Siedleckiego w latach 1809–1813*, „Prace Archiwalno-Konserwatorskie”, nr 16, 2008, s. 48–50.

³⁴ *Rys historyczny kampanii odbytej w roku 1809 w Księstwie Warszawski pod dowództwem księcia Józefa Poniatowskiego*, Kraków 1889, s. 277.

acja ta spowodowana pewnie była poczynaniami pododdziałów rozpoznania, które operowały na opisywanym terenie już w ostatnich dniach kwietnia 1809 r. Wkrótce także przystąpiono do formowania oddziałów, które w skomplikowanej sytuacji politycznej nazwano wojskami galicyjsko-francuskimi³⁵. Dwa dni później (8 maja) w Białej, z inicjatywy ks. Aleksandra Sapiehy, powołano do życia komitet cywilno-wojskowy dla tamtejszego cyrkułu, z Aleksym Wężykiem jako zastępcą i pełnomocnikiem księcia.

Na początku czerwca na północne tereny zaboru austriackiego weszły sprzymierzone wówczas z Napoleonem wojska rosyjskie. Zaznaczyć trzeba, że polskie dowództwo z trwogą przyjęło ten krok. Książę Poniatowski już w maju niepokoił się sytuacją nad Bugiem: *nie wiem jak dalece można liczyć na Rosjan, lecz dotąd ich postępowanie nie było dla nas przyjazne. Wiadomo stanowczo, że widziano oficerów rosyjskich w obozie austriackim*³⁶, a Roman Sołtyk twierdził nawet, że *wkrótce po kapitulacji Warszawy podjazdy polskie schwytały oficera rosyjskiego [...] z powinszowaniem od Gorczakowa za zajęcie Warszawy z wyrazami chęci wspólnej działalności*³⁷. Po tym incydencie dowodzący korpusem rosyjskim gen. Andriej Gorczakow został odwołany i zastąpiony przez gen. Sergiusza ks. Golicyna. Wypełniając postanowienia konferencji erfurckiej Rosjanie przekroczyli Bug dopiero z początkiem czerwca na czele czterech dywizji piechoty. W Uściługu rzekę przeszedł gen. Arkadiusz Suworow (syn feldmarsz. Aleksandra Suworowa) z 9. Dywizją Piechoty kierując się na Krasnystaw. Z Terespoła wyruszyli: gen. Karol Lambert z 18. Dywizją Piechoty na Kock oraz gen. Dymitr Dochturow z 24. Dywizją Piechoty ku Lublinowi. Z Drohiczyzna natomiast wyszedł gen. Friedrich von Löwis of Menar, z 10. Dywizją Piechoty, który przez Siedlce kierował się ku Puławom³⁸. Mimo że wkroczenie Rosjan napawało Poniatowskiego trwogą, to nie wyrządzili oni szkód w byłych północnych cyrkułach austriackich³⁹. Być może na taki stan rzeczy, wpływ miały poczynania rodzącej się, polskiej administracji, dzięki którym oddziały gen. Golicyna *były przez urzędników miejscowych w imieniu ludności powitane jak przyjaciele, oficerów ugoszczono śniadaniem, żołnierzy mięsem i winem*⁴⁰. Symboliczny koniec panowania austriackiego dla opisanego terenu nastąpił 20 listopada 1809 r. kiedy w drogę powrotną do swej ojczyzny

³⁵ B. Gembarzewski, *Wojsko Polskie. Księstwo Warszawskie 1807–1814*, Warszawa – Kraków 1905, s. 303–304. Sylwetki oficerów prowadzących nabór do wojska galicyjsko-francuskiego oraz do oddziałów wojsk Księstwa Warszawskiego – vide: A. Chojnacki, *Proces formowania...*, s. 44–48.

³⁶ *Rys historyczny...*, s. 61.

³⁷ *Ibidem*, s. 278.

³⁸ *Ordre de bataille* korpusu rosyjskiego podano za G. Ochwicz, op. cit., s. 100–101.

³⁹ J. Niemcewicz, op. cit., t. I, s. 123.

⁴⁰ S. Askenazy, *Książę Józef Poniatowski*, Warszawa 1974, s. 186, 314–315.

wyekspediowano z Siedlec austriackich jeńców wojennych – ppłk. Bradatscha, mjr Pettineta oraz por. Paumingera i por. Woschitza⁴¹.

Polska administracja na wyzwolonych terenach, mimo że funkcjonowała nieprzerwanie latem, jesienią i zimą 1809 r., w skład Księstwa Warszawskiego została włączona oficjalnie dopiero wczesną wiosną 1810 r., czyli w momencie uchwalenia nowego podziału terytorialnego państwa. Organizacji wymagała także administracja wojskowa. Dekretem królewskim z 20 marca 1810 r. powołano do życia okręgi wojskowe. Na mocy tegoż dokumentu departament siedlecki wszedł w skład trzeciego okręgu wojskowego ze sztabem w Lublinie, a nominacje na dowódcę departamentowego w Siedlcach odebrał gen. Michał Ignacy Kamiński⁴². Początek epoki Księstwa Warszawskiego na tym terenie przyniósł jeszcze umiejscowienie tu komendantur placów w najważniejszych miastach regionu. Gembarzewski wymienił urzędy w Siedlcach, Międzyrzeczu, Białej i Terespolu, czyli w kluczowych miejscach na drodze z Warszawy do Brześcia⁴³. Takie usytuowanie pozwalało traktować komendantury placu jako etap oraz miejsca rozmieszczenia sztafet. W miastach regionu umieszczono także polskie oddziały wojskowe. W latach 1809–1812 w Siedlcach stacjonował 13. pułk huzarów płk. Józefa Tolińskiego, a w latach 1809–1811 w Białej i Węgrowie – 12. pułk ułanów płk. Gabriela Rzyszczewskiego⁴⁴.

Trzy lata pokoju zakończyły się wiosną 1812 r., w chwili gdy rozpoczęto przygotowania do II wojny polskiej. Zajmujący kwatery w Siedlcach 13. pułk huzarów włączono do 18. Dywizji gen. Kamienieckiego i wysłano do Pułtuska⁴⁵. Na jego miejsce nadeszły pułki jazdy, stanowiące Dywizję Lekkiej Jazdy gen. Roźnieckiego, wchodzącą w skład IV Korpusu Rezerwowego Jazdy gen. Marie Victor Latour-Mauboug'a. Na przełomie marca i kwietnia w Siedleckim stała jeszcze 29. Brygada Lekkiej Jazdy gen. Kazimierza Turny w składzie: 12., 15. i 16. pułk ułanów⁴⁶. Nieco na zachód od Siedlec – w okolicach Mińska i Kałuszyna, w przeddzień wyruszenia ku Litwie rozkwaterowano 5. pułk strzelców konnych płk. Zyg-

⁴¹ Archiwum Główne Akt Dawnych [dalej: AGAD], Komisja Rządowa Przychodów i Skarbu, Akta specjalia dotyczące kasy wojskowej dep. siedleckiego, *Wypis z ksiąg kasowych wydatków na oporządzenie i na żołd dla wojska od 8 maja 1809 do 31 marca 1810 r.*, sygn. 1165.

⁴² B. Gembarzewski, op. cit., s. 22–23. O gen. M. I. Kamińskim szerzej: J. Pachonński, *Michał Ignacy Kamiński*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XI, Warszawa – Wrocław – Kraków 1964/1965, s. 544–545; A. Chojnacki, *General Michał Ignacy Wincenty Kamiński herbu Topór (1758–1816)*, [artykuł przygotowany do druku].

⁴³ B. Gembarzewski, op. cit., s. 53.

⁴⁴ Ibidem, s. 150; A. Chojnacki, *Żołnierze w społeczeństwie...*, s. 244.

⁴⁵ B. Gembarzewski, op. cit., s. 126.

⁴⁶ I. Lubowiecki, *Pamiętniki*, oprac. N. Kasperek, Lublin 1997, s. 119; M. Kukiel, *Wojna 1812 roku*, t. I, Kraków 1937, s. 146, 149; J. Staszewski, *Kawaleria polska prawego skrzydła Wielkiej Armii 1812 r.*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1934, t. VII, s. 79–81.

munta Kurnatowskiego. 5. pułk strzelców wraz z 13. pułkiem huzarów ugrupowano w brygadę jazdy gen. ks. Antoniego Sułkowskiego, wchodzącą w skład 18. Dywizji z V Korpusu. Z pamiętników Wacława Gąsiorowskiego wiadomo, że pod Kałuszynem i Mińskiem nakazano dowódcom oddziałów pobieranie furazu dla wojska. Wówczas też dochodzić miało do licznych nieprawidłowości przy aprowizacji wojska⁴⁷.

Gabriel Zych ustalił jeszcze, że pułki jazdy Księstwa rozmieszczono w tutejszym departamencie w sposób następujący: 2. otrzymał kwatery w Siedlcach, 7. w Kocku, 11. w Łukowie, 3. w Białej, 15. w Międzyrzecu, a 16. w Radzynie, wynikałoby z tego, że także brygada gen. Dominika Dziewanowskiego stanęła tu na kwaterach⁴⁸. Oddziały te wkrótce ruszyły ku Litwie, luzując kwatery dla sprzymierzonego już wówczas z Napoleonem austriackiego korpusu gen. Karla Philippa Schwarzenberga, który otrzymał rozkazy relokacji z Lubelskiego na północ. Austriacy mieli przejść Bug w Grannem i podjąć marsz na wschód. Ich celem było Wysokie i Brześć, który zajęty został już 3 lipca 1812 r. Co ciekawe, w czerwcu 1812 r. w Siedlcach powtórnie zakwaterował 1. pułk huzarów austriackich, który wkrótce w ugrupowaniu gen. Heinricha von Klengel skierowano na Polesie, gdzie wziął udział w pierwszej bitwie wygranej przez Rosjan w wojnie 1812 r. (pod Kobryniem – 25 lipca)⁴⁹.

W czasach Księstwa w Siedlcach stacjonowały także pododdziały gwardii narodowej⁵⁰. Zgodnie z etatem, w miejscowości stacjonował pododdział, którego stan osobowy wynosił 50 gwardzistów⁵¹. W maju 1812 r. dowódcą departamentowej siedleckiej gwardii narodowej mianowany został płk Piotr Świdorski⁵². Równoległe do formowania gwardii narodowej na opisywanym terenie trwał pobór rekrutów do pułków jazdy. Dzięki zachowanym dokumentom wiadomo, że okolica borykała się z dużymi problemami uzupełnieniowymi. Za proces ten w departamencie siedleckim odpowiadał gen. Kazimierz Turno, który dla potrzeb swojej brygady zaciągać miał nowych rekrutów. Zachował się jego list z 7 kwietnia 1812 r. do ks. Poniatowskiego, w którym informował, że do 1 kwietnia odebrał na

⁴⁷ W. Gąsiorowski, *Gawędy żołnierskie, pokłosie spuścizny pamiętnikarskiej napoleończyków*, Warszawa 1938, s. 157, 305; M. Trąbski, *Rozkazy i wspomnienia generała Dominika Dziewanowskiego – źródła do historii wojny 1812 roku*, [w:] *Rok 1812. Studia z dziejów polityczno-militarnych*, red. M. Baczkowski, K. Kuras, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2013, z. 1, s. 100–101.

⁴⁸ G. Zych, *Armia Księstwa Warszawskiego 1807–1812*, Warszawa 1961, s. 244; M. Trąbski, op. cit., s. 102.

⁴⁹ C. Wurzbach, op. cit., t. IX, s. 331.

⁵⁰ J. Staszewski, *Gwardia Narodowa w czasach Księstwa Warszawskiego*, „Kwartalnik Historyczno-Wojskowy” 1929, nr 1, s. 99.

⁵¹ B. Gembarzewski, op. cit., s. 317.

⁵² T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, r. 2, Poznań 1879, s. 317.

potrzeby swej brygady jedynie 30 popisowych, artyleria wzięła 88 ludzi, 13. pułk piechoty – 120, 15. pułk jazdy – 83, pociągi – 90, kompania rzemieślnicza – 25, ale brakowało wciąż łącznie 406 ludzi. Brakowało także koni: dostarczono ich 152, a kolejnych 30 czekało w Siedlcach, ale były one przeznaczone dla sztabu brygady. Turno skarżył się także, że obywatele z siedleckiego dostarczali *samych biednych poddanych, porywając sieroty, wyrobników na kantor, a ludzi przydworskich i służących nie dają*⁵³. Z listu wynikało, że do kwietnia departament siedlecki dostarczył jedynie 1000 popisowych, w większości analfabetów. Generał uważał także, że sytuację uzdrowić mogło mianowanie go komendantem departamentu siedleckiego⁵⁴ – co nie nastąpiło, ponieważ nominację otrzymał płk Świdorski.

Do końca pierwszego 10-lecia XXI w. utrzymywał się pogląd, że departament siedlecki latem i wczesną jesienią 1812 r. nie był zaangażowany militarnie w wojnę z Rosją. Marian Kukiel zauważył jedynie, że w przeddzień zmagania militarnych okolic była ledwie drogą marszu dla polskich i austriackich wojsk idących ku Litwie oraz demonstracji militarnej Jérôme-Napoléon [Hieronim] Bonaparte w kierunku Lublina z 29 maja 1812 r. 26 maja Hieronim ze swym sztabem wyszedł z Warszawy i przez Stanisławów ruszył w stronę Maciejowic. Noc z 28 na 29 maja brat cesarza spędził w Podzamczu u Zamoyskich i 29 maja przyjął przegląd saskich i polskich kirasjerów z 7. Dywizji Ciężkiej Jazdy IV Korpusu Rezerwowego na polu ostatniej bitwy powstania kościuszkowskiego⁵⁵.

Zupełnie inaczej tereny leżące między Wisłą, Bugiem i Wieprzem planowali wykorzystać Rosjanie, w swych planach ofensywy na zachód, wczesną wiosną 1812 r. Po fiasku wspólnej z Prusami operacji przeciwko Francji i jej polskiemu sojusznikowi, sztab główny rosyjski planował uderzenie 35 000. korpusu na Warszawę. Plan ten przewidywał wejście w granice Księstwa z trzech kierunków. Pierwszy z Białegostoku wyjść miał na południowy-zachód, przekroczyć Bug (zapewne w okolicach Grannego lub Drohiczyzna) i przez Siedlce skierować się do rejonu ześrodkowania. Drugi oddział z Brześcia maszerować miał na południowy-zachód, trzeci zaś wyjść miał z Uściługa i przez Lublin kierować się na zachód. Dla tych trzech grup miejsce koncentracji zaplanowano w Puławach, tam połączone siły przejść miały Wisłę, potem Pilicę, aby od południa zagrozić Warszawie. Innym jeszcze wariantem, który brany był pod uwagę przez sztab rosyjski, było skierowanie tej grupy wojsk do Krakowa⁵⁶. Ostatecznie jednak car Aleksander

⁵³ AGAD, Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego, *Konskrypcja i dostawienie ludzi do wojska – Departament Siedlecki*, sygn. 146, s. 68–71.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ M. Kukiel, *Wojna 1812 roku*, t. I, Kraków 1937, s. 229.

⁵⁶ A. Лукашевич, *Российские планы ведения войны на западе (февраль 1810-июнь 1812 г.)*, „Wie-

I nie zdecydował się na działania zaczepne. Te rozpoczął cesarz Francuzów wydając *Grande Armée* rozkazy do przekroczenia granicznego Niemna.

Według planów militarnych Napoleona jedynym związkim taktycznym, który miał stanowić przeciwagę dla dyslokowanych na Wołyniu sił gen. Aleksandra Tormasowa – 3. Armii Zachodniej, była Dywizja Nadbużańska pod dowództwem gen. Antoniego „Amilkara” Kosińskiego, stworzona u zarania wojny 1812 r. Dywizję tę wysłano na teren departamentu lubelskiego i podporządkowano jej operacyjnie 13. pułk piechoty, który stanowił załogę twierdzy w Zamościu⁵⁷. Już jednak na początku lipca 1812 r. nad departamentem siedleckim zawisło zagrożenie napadami kozackimi. Napady te były pochodną zadań gen. Tormasowa, czyli wsparcia głównych sił rosyjskich na Litwie przez wojska stacjonujące dotychczas na Wołyniu. W tym celu rozpoczął się marsz Rosjan przez Polesie ku Litwie. Generał Tormasow w swym przedsięwzięciu musiał brać pod uwagę kompleks błot poleskich i wybrać drogę obejścia, ponieważ sieć cieków wodnych uniemożliwiała szybki marsz na północ. Zdecydował się na marsz drogą bardziej ryzykowną, to jest doliną rzeki Bug. Ryzyko to wynikało z faktu, że na lewym brzegu rzeki stacjonował 13. pułk piechoty, formowały się dywizja Kosińskiego oraz departamentowe gwardie narodowe, a na terenie byłego obwodu białostockiego i w Brześciu stali już Sasi i Austriacy. Niekompetencja i brak zaangażowania sił polsko-sasko-austriackich na pograniczu Lubelskiego i Polesia w lipcu 1812 r. sprawiły, że wojskom Tormasowa udało się osiągnąć cel strategiczny i najpierw zahamować, a potem zatrzymać marsz korpusu ks. Schwarzenberga na wschód⁵⁸.

Marsz Rosjan, by mógł być skuteczny, musiał być ubezpieczony od strony Księstwa. W tym celu gen. Tormasow wysłał kozaków gen. Karola Lamberta, aby przekroczyli Bug i zdobyli przyczółek we Włodawie. Cel ten, przy biernej postawie Kosińskiego i Austriaków, udało się osiągnąć i 25 lipca Rosjanie ponownie zajęli umocniony Brześć. Warto dodać, że w lipcu doszło do potyczek na terenie Siedleckiego: o Włodawę, Terespol oraz pod Okczynem. Sytuacja ustabilizowała się dopiero na początku sierpnia, kiedy to korpus ks. Schwarzenberga zmusił Rosjan do odejścia na południe. Sytuacja ta zaistniała po bitwie, jaka miała miejsce pod Horodeczną (10 sierpnia 1812 r.). Wojska Tormasowa jednak, skutecznie związawszy na Polesiu połączone siły sasko-austriackie, nie pozwoliły

ki Stare i Nowe” 2014, nr 6, s. 93–94.

⁵⁷ J. Willaume, *Obrona Księstwa Warszawskiego w 1812 roku*, „PHW”, t. III, 1930, z. 1–2, s. 148; B. Gembarzewski, op. cit., s. 101.

⁵⁸ O sytuacji na pograniczu polesko-wołyńskim latem 1812 r. vide: D. Nawrot, *Litwa i Napoleon w 1812 roku*, Katowice 2008, s. 217–218; A. Chojnacki, *Wojna i żołnierze departamentu siedleckiego w czasach Księstwa Warszawskiego*, [w:] *Siedlce w dobie napoleońskiej 1809–1815*, red. A. Rogalski, Siedlce 2009, s. 40–41.

połączyć się Austriakom z idącymi na wschód siłami głównymi Wielkiej Armii. W lipcu władze w Warszawie obawiały się nawet, że siły jakimi dysponował Tomaszewski wejdą w departament lubelski i zagrożą stolicy Księstwa z południowego wschodu⁵⁹. Na domiar złego do władz Księstwa docierały, wyolbrzymione przez władze departamentowe w Lublinie, dane o siłach rosyjskich a Rada Ministrów nie bardzo wiedziała jak ma przeciwdziałać zagrożeniu. Zachował się raport p.o. ministra wojny Józefa Wielhorskiego z 19 lipca 1812 r., w którym twierdził, że działania kozackie to nie luźne gromady rabusiów, ale regularna armia złożona z piechoty, artylerii i jazdy liniowej. Polecił zatem gwardii narodowej wycofać się z departamentów wschodnich ku Wiśle. Dowodzący w Lublinie mjr Józef Tyfson miał cofnąć się do Puław, taki sam rozkaz otrzymał w Siedlcach płk Piotr Świderski, a gwardia z Płocka i Poznania podciągnąć miała ku Górze Kalwarii. Tam też udać się miał 300-osobowy pododdział piechoty stojący dotychczas w modlińskim zakładzie. Na prawym brzegu Wisły operować miał tylko 200-osobowy oddział polskiej kawalerii – chyba bardziej dla rozpoznania niżli dla obrony. Do osłony Księstwa służyć miały dopiero twierdze w Modlinie i Pradze. Dowódcą całej tej linii nadwiślańskiej mianowany został gen. Kosiński, którego wezwano natychmiast z Zamościa do Warszawy⁶⁰. Wielhorski na początku trzeciej dekady lipca nie miał wątpliwości – *smutno wprawdzie jest odkryć nieprzyjacielowi dwa departamenty, ale nieprawdopodobieństwo obronić bez wojska liniowego przejścia przez Wisłę. Dla osiągnięcia tego celu, sądzę iż nie było innego sposobu do użycia, nad te które przedsięwzięto*⁶¹.

Nie do końca rozpoznane zagrożenie spowodowało, że 19 lipca 1812 r. Rada Ministrów nakazała formowanie pospolitego ruszenia w departamentach wschodnich. Na jego mocy każdy z departamentów miał uformować pułk jazdy i batalion piechoty. Każdy zdrowy mieszkaniec, uzbrojony we własną broń, wraz z gwardią narodową miał pozostawać w gotowości do działania. Nakazano jednocześnie, aby rady departamentowe pracowały bez przerwy. 17 lipca 1812 r. powołano na stanowiska komendantów wojskowych w powiatach, którym podlegali dowódcy cząstkowi na opisanym terenie⁶². Założono, że całością pospolitego ruszenia Księstwa

⁵⁹ J. Willaume, op. cit., s. 150–151. Więcej o działaniach rosyjskich na terenie Księstwa w VII i VIII: A. Chojnacki, *Wywiad pograniczny w Departamencie Siedleckim*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, t. V, 2008, s. 66–72.

⁶⁰ J. Willaume, op. cit., s. 152.

⁶¹ AGAD, Akta Rady Ministrów Księstwa Warszawskiego, *Raport Wielhorskiego o wejściu Rosjan w granice Księstwa Warszawskiego z 19 VII 1812 r.*, mf. 1716–1734, sygn. 149, s. 68–71.

⁶² W ramach tzw. pospolitego ruszenia (decyzją gen. Wielhorskiego z 19 VII 1812 r.) powołano m.in. dowódców cząstkowych, którzy byli odpowiedzialni za sformowanie w departamentach wschodnich pododdziałów „samoobrony” spośród tamtejszych mieszkańców. Dowódcy cząstkowi pod-

dowodzić miał gen. Wielhorski, a w poszczególnych departamentach: warszawskim, łomżyńskim i płockim gen. bryg. Łukasz Biegański; poznańskim, kaliskim i bydgoskim gen. dyw. Stanisław Woyczyński; krakowskim i radomskim gen. bryg. Walenty Kwaśniewski, a w lubelskim i siedleckim gen. Antoni Baranowski⁶³. Przeszacowane zagrożenie przez władze w Warszawie spowodowało niepotrzebny zamęt w terenie. Nie sposób ustalić, czy pod wpływem napływających z siedleckiej prefektury wieści, w dniu 22 lipca władze centralne stwierdziły, że niebezpieczeństwo minęło. Utworzona jednak wówczas jazda miała zostać użyta do strzeżenia brzegów Wisły przed dezertarami i wólczęgami wojskowymi, a piechotę odesłano w departament łomżyński dla wsparcia sił francuskich⁶⁴.

Mimo przesadzonych obaw Warszawy, działania rosyjskie sprawiły, że niektóre miejscowości nad Bugiem zostały czasowo zajęte i spustoszone przez Kozaków. Najbardziej ucierpiały: Włodawa, Sławatycze, Kodeń, Batogi, Dołhobrody, Hanna, Korolówka i Wyryki, czyli dobra, które stanowiły własność rodziny ks. Czartoryskich. Warto odnotować też, że na terenie departamentu siedleckiego dochodziło do utarczek wojsk rosyjskich z Austriakami. W połowie lipca doszło do walk pod Włodawą i Okczynem (17 lipca 1812 r.)⁶⁵. Działania te spowodowane były koniecznością obrony Księstwa przed rabunkami kozackimi. Podkreślić trzeba aktywną postawę urzędników siedleckiej prefektury, którzy, wobec braku dostatecznej siły militarnej, sami rozpoznawali rosyjskie zagrożenie, osobiście wyjeżdżając w teren, bądź wysyłając tam swych podwładnych. Ludzie ci potrafili celnie zdiagnozować zaistniałe zagrożenie, ponieważ to za ich sprawą Warszawa dowiedziała się, że na tereny departamentów wschodnich zapuszczały się co najwyżej kilkudziesięcioosobowe grupy kozackie dla rabunku lub organizacji aprowizacji⁶⁶. Słusznie wówczas zauważył Niemcewicz, że *przesadzone były postrachy. Moskale weszli w nasz kraj, Hrubieszów, Uchań i okoliczne miejsca zrabowali. [...] Padł postrach na okolice, przestraszczeni jedni drugich, prefekt lubelski przestraszył Warszawę, wysłano co można wojska, nakazano powstanie włościanom, co w czasie samego żniwa wielką jest dla kraju szkodą*⁶⁷. Mimo tych trudności przeważająca część społeczeństwa

legali komendantom placu danego powiatu. Vide: Gembarzewski, *Wojsko Księstwa*, s. 53–55; M. Handelsman, *Instrukcje i depesze rezydentów francuskich w Warszawie*, t. II, Kraków 1914, s. 178.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem, Raport Wielhorskiego z 22 VII 1812 r., s. 71.

⁶⁵ *Raporty podprefektów departamentu siedleckiego o poruszeniach wojsk moskiewskich 30 VI 1812–03 I 1813 r.*, Raport Karola Wałęckiego do Józefa Grzybowskiiego z dn. 19 VII 1812 r. z Kąkolewnicy, Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Nauk w Kórniku [dalej: BN PAN Kórnik], sygn. 1033, [bez paginacji].

⁶⁶ Informowali o tym wszyscy wysłannicy prefekta siedleckiego latem 1812 r.

⁶⁷ J. Niemcewicz, op. cit., t. I, s. 354.

okolic Siedlec i Białej zgłosiła akces do Konfederacji Generalnej 1812 r. Julian Bartoszewski wspominał jeszcze, że obywatele z Białej aktywowali Polaków za byłym kordonem⁶⁸.

Znacznie ważniejsze miejsce w czasie wojny z Rosją odegrał opisywany teren na jesieni 1812 r. W czasie, gdy Napoleon zajął moskiewski Kreml, Bug przekroczyły wojska rosyjskie. Były to oddziały Armii Naddunajskiej dowodzone przez adm. Pawła Cziczagowa, które miały odciąć drogę odwrotu Wielkiej Armii. Podążając tą samą drogą co Tormasow, adm. Cziczagow wszedł w departament siedlecki i rozpoczął rabunek okolicy. Na początku władze w Warszawie nie zareagowały właściwie, ponieważ pozwolono (pierwsza dekada października) na swobodny przemarsz Rosjan w powiecie włodawskim. Dla Rosjan, głównym celem tego etapu działań było ponowne zdobycie Brześcia. O ile w lipcu można jeszcze było usprawiedliwić ks. Schwarzenberga, że nie wiedział o pozycji strategicznej Brześcia, to już na jesieni powinien on wyciągnąć takie wnioski. Prefektowi siedleckiemu – Grzybowskiemu oraz władzom w Warszawie wydawać się nawet mogło, że Austriacy swą obronę opierać będą właśnie o stolicę Polesia⁶⁹. Wnioski takie nasuwały się po tym, jak Austriacy w sierpniu i wrześniu umacniali miasto. Na nic się jednak zdał ich trud, bo Schwarzenberg zdecydował się oddać umocnione miasto bez walki. Jeszcze w październiku do prefekta siedleckiego Józefa Grzybowskiego docierały wiadomości z Polesia, że: *Brześć coraz mocniej fortyfikują, cerkiew i kilka domów, między temi piękny dom Gu...zego z ogrodem zniszczony, a szanice i forteria usypane*⁷⁰. Władze w Siedlcach, a za nimi Warszawa, mając taki obraz rzeczy mogły przypuszczać, że właśnie o Brześć i Terespol opierać się będzie obrona Księstwa Warszawskiego i Litwy. Schwarzenberg jednak Brześć i Terespol oddał bez walki – 12 października 1812 r. do miast po obu stronach rzeki weszli Rosjanie⁷¹.

Cziczagow nie napotkawszy nad środkowym Bugiem żadnego oporu, zdecydował się na działania dwutorowe. Z jednej strony kontynuował marsz na Litwę, a z drugiej wyciągnął wnioski z przełomu lipca i sierpnia 1812 r. i wysłał w Siedleckie sotnie kozackie. Działania w departamencie siedleckim miały trzy skutki. Po pierwsze na terenie tym kozacy aprowizowali resztę wojsk rosyjskich; po drugie, zajmując Białą, Międzyrzec i w końcu Siedlce przesunęli linię obrony z Bugu aż na

⁶⁸ J. Bartoszewicz, *Zamek Bialski. Dzieje miasteczka. Obrazy z życia magnatów. Akademia Bialska*, Warszawa – Lwów 1881, s. 245.

⁶⁹ Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Nauk w Kórniku [dalej: BN PAN Kórnik], *Minuty czyli bruliony korespondencji urzędowych prefekta siedleckiego z roku 1812*, Dzienny raport Grzybowskiego do ministra spraw wewnętrznych i policji z 9 października 1812 r., sygn. mf. 0742, [bez paginacji].

⁷⁰ *Raporty podprefektów departamentu siedleckiego...*, Raport Józefa Miklaszewskiego do Józefa Grzybowskiego z 7 X 1812 r. z Brześcia, BN PAN Kórnik, sygn. 1033, [bez paginacji].

⁷¹ J. Niemcewicz, op. cit., t. I, s. 381.

rzekę Kostrzyń (czyli o około 120 km na zachód). Siły te przecięły (to po trzecie) linie komunikacyjne i zaopatrzeniowe między Warszawą a korpusem sasko-austriackim ks. Schwarzenberga. Zajęcie Brześcia i Polesia sprawiło, że komunikacja, transport i zaopatrzenie całej Wielkiej Armii Napoleona w Rosji odbywać się mogło jedynie na północ od kompleksu Puszczy Białowieskiej, co znacznie wydłużało drogę z centralnych terenów Księstwa do Moskwy⁷².

Władze w Warszawie nie bardzo wiedziały jak zareagować też na wyprawę w Siedleckie płk. Aleksandra hr. Czernyszewa. Tego samego dnia, 12 października – gdy nieprzyjaciół zajął Brześć i Terespol, wydzielony oddział w sile dwóch pułków jazdy obrabował Białą, a potem Międzyrzec, by kolejnego dnia zająć Siedlce. Z Międzyrzecza wyszła jeszcze przednia straż i dotarła aż do Kocka. O ile jednak w Białej i Międzyrzeczu Kozacy Czernyszewa dokonywali rabunków, to w kockich dobrach Jana Protazego de Ansztet (w zasadzie jego żony Aleksandry z Meysnerów), przeprowadzić mieli akcję odbicia jeńców rosyjskich i zabrać kasę, którą Austriacy eskortowali do Lublina⁷³. Działania w Kocku musiały mieć jakieś podstawy, stąd też wniosek, że albo Czernyszew miał ogromne szczęście, albo świetnych informatorów. Moim zdaniem, pamiętając o „dyplomacie” carskim de Ansztet, mężu właścicielki Kocka uważam, że bardziej prawdopodobny ten drugi wariant.

Czernyszew w Siedlcach spędził cztery dni, wypuszczając swe sotnie we wszystkich niemal kierunkach. Ucierpiały wówczas: Burzec, Czemierniki, Domanice, Łsobyki, Przytoczno, Olszyc, Stoczek Łukowski, Wewnętrzne, Wojcieszków oraz Łuków, Sokołów i Węgrów⁷⁴. Sytuacja była o tyle dziwna, że na północ od Brześcia znajdowały się oddziały saskie i austriackie, a na południe od linii Wieprza – austriacki korpus posiłkowy gen. Teofila Josepha Zechmeistra von Rheinau oraz Dywizja Nadbużańska gen. Kosińskiego. Dowodzący korpusem sasko-austriackim ks. Schwarzenberg, już 17 października przeszedł pod Drohiczyń Bug i skierował się ku Białej, a raczej, skierowano tam Sasów pod gen. Jeanem-Louisem Reynierem. Opoдал Białej, 18 października 1812 r., doszło do bitwy, która zmusiła Czernyszewa do wycofania się z serca departamentu siedleckiego⁷⁵. W ten sposób, przez Parczew i Włodawę, z resztkami pobitych pod Białą Kozaków, Czernyszew przeprawił się na prawy brzeg rzeki, uchodząc z zagarniętymi łupami. Niebezpieczeń-

⁷² В. Юлин, *Адмирал П.В. Чичагов – истинный патриот отечества. Новое в трактовке его роли в истории России*, <http://www.museum.ru/museum/1812/Library/Chichagov/index.html>, dostęp: 15 XI 2017 r.

⁷³ *Raporty podprefektów departamentu siedleckiego...*, Raport Chylińskiego do Józefa Grzybowskiego z 19 października 1812 r. z Kocka, BN PAN Kórnik, sygn. 1033, [bez paginacji].

⁷⁴ Więcej szczegółów wydarzeń jesiennych 1812 r. w siedleckim: A. Chojnacki, *Wojna i żołnierze...*, s. 23–39.

⁷⁵ O bitwie pod Białą: M. Kukiel, op. cit., t. II, s. 273–274; J. Bartoszewicz, op. cit., s. 251–254.

stwo byłoby najprawdopodobniej już wówczas zażegnane, gdyby nie rozkazy jakie nadeszły dla korpusu sasko-austriackiego. Szefostwo Wielkiej Armii nakazało mu bowiem skierować swe oddziały, przez Białystok i Grodno, na Litwę, by tam przeszkodzić połączeniu się armiom gen. Piotra Wittgensteina, nadiągającej z północy, i adm. Pawła Cziczagowa, idącej od południa. Na nieszczęście za głównymi siłami Schwarzenberga pociągnął na północ (przez zupełnie ograbione Siedlce) także korpus zapasowy Zechmeistra. Ruch ten spowodował kolejne trudności: ogołocił do końca z racji żywnościowych i furazu departament oraz spowodował, że ponownie tereny siedleckiego pozostawiono bez wojska liniowego, ponieważ w okolicach Chełma i Zamościa stał spokojnie kunktator Kosiński⁷⁶.

Warszawa zdecydowała się wysłać w zagrożony teren pozostałe siły jakimi dysponowano. W obliczu zagrożenia 15 października w Siedleckie wyruszył 4. pułk Legii Nadwiślańskiej płk. Sykstusa Estko, po krótkim pobycie w Warszawie, by zasłonić kraj przed zagonami kozackimi od strony Brześcia. Pułk ten jednak już pod koniec miesiąca zawrócił, nie wszedłszy w kontakt z nieprzyjacielem⁷⁷. Działania te nie zażegnały więc rabunków kozackich w siedleckim, a czasowe wythnienie przyniosły dopiero działania sił, którymi dowodził płk. Piotr Bazyli Wierzbicki. Jego plan działania zakładał, że podzielono je na dwie części – północną, z mjr. Józefem Rzodkiewiczem oraz południową komenderowaną przez samego płk. Wierzbickiego. Wojska te po osiągnięciu Stanisławowa rozdzieliły się i mjr. Rzodkiewicz, idąc na północ przez Siedlce, 26 października 1812 r. doszedł do Mordów, skąd obserwował działania Kozaków stojących obozem między Białą a Terespołem. Tego samego dnia płk Wierzbicki osiągnął Łomazy i zamierzał iść dalej ku Terespolowi. Oddziały polskie mogły spokojnie operować na linii Mordy – Radzyń, ponieważ na północ od Bugu stały siły główne korpusu austriacko-saskiego, wsparte przez 32. Dywizję Piechoty gen. Pierre’a Durutte’a, stanowiąc łączną siłę liczącą 45 000–50 000 żołnierzy. W okolicach Siedlec natomiast operował austriacki korpus posiłkowy pod gen. Teofilem Zechmajstrem. Naprzeciw nich, nad Bugiem w okolicach Białej, cały czas kwaterowało 65 000 Rosjan⁷⁸.

Zauważyć trzeba, że pod koniec października 1812 r. główne działania rosyjskie ukierunkowane zostały na odcięcie armii Napoleona na Litwie (stąd wymarsz adm. Cziczagowa z Brześcia na Słonim). Jednocześnie dzięki rabunkom kozackim na pograniczu siedleckiego i brzeskiego Rosjanie dokonali „taniej” aprowizacji i zabezpieczyli tyły Cziczagowowi ze strony Księstwa. Dlatego właśnie potrzebą

⁷⁶ M. Kukiel, op. cit., t. II, s. 487.

⁷⁷ S. Kirkor, *Legia Nadwiślańska 1808–1814*, Londyn 1981, s. 220.

⁷⁸ M. Kukiel, op. cit., t. II, s. 386; D. Smith, *The Napoleonic Wars Data Book*, London 1998, p. 402–403.

chwili było znalezienie siły zbrojnej zdolnej się im przeciwstawić. O potrzebie tej wspominał Niemcewicz: *Witt, syn sławnej z piękności i chytryści [...] Greczynki i Ormianina z Kamieńca, w służbie naszej, wypędzony od służby Moskiewskiej [...], Witt ten zebrał dostawionych przez matkę swoją i Branicką kozaków, pustoszy Lubelską i Siedlecką. Nie mamy dobrego partyzanta, by go przepędzić i ukarać zdołał*⁷⁹. Jak się okazało „partyzantów” owych odnaleziono w osobach płk. Wierzbickiego i mjr. Rzodkiewicza.

Kolejne uderzenie Rosjan na departament siedlecki odnotowano już 10 listopada. Tego właśnie dnia ze swego obozu spod Chotycz wyszedł ku Mordom podjazd rosyjski, który uderzył na miasteczko. Major Rzodkiewicz zorganizował obronę Mordów, zbudował barykady na ulicach, ustawił stanowisko dla armat na wprost dzwonnicy. Odparcie Rosjan z miasteczka rozpoczęło kontruderzenie kolumny ruchomej pod dowództwem Rzodkiewicza. Działania te skorelowane były z ruchem jaki wykonał także płk Wierzbicki. Major Rzodkiewicz idąc na wschód, 13 listopada zajął Łosice i skierował się ku Białej, której nie udało się zająć z marszu. Reakcja Rosjan na połączone działania Polaków nastąpiła 17 listopada, gdy dwoma kolumnami uderzyli na mjr. Rzodkiewicza w Łosicach i płk. Wierzbickiego w Międzyrzecu. Tego właśnie dnia miały miejsce dwie ważne bitwy, w wyniku których nie doszło do rozwinięcia rosyjskich działań zaczepnych. Od tego momentu inicjatywę operacyjną przejęli Polacy, którzy wyzwolili nie tylko okupowaną i rabowaną przez Kozaków Wittę okolicę Białej, ale też 25 listopada odbili z rąk rosyjskich umocnione miasto Brześć⁸⁰. W czasie, gdy kolumny Rzodkiewicza i Wierzbickiego wypierały Rosjan z Siedleckiego, na południe od nich stały pododdziały dowodzone przez gen. Kosińskiego, które zamiast działać na korzyść Wierzbickiego nie zrobiły nic, bo Kosiński *poszedł za Wieprz do Łęcznej, to jest tam, gdzie nie było nic do zrobienia, a zwłaszcza nie było przeciwnika*⁸¹. Sytuacji w dywizji nadbużańskiej nie poprawiło także powierzenie dowództwa nad tymi pododdziałami gen. Ludwikowi Kropińskiemu⁸².

Sukcesy polskie odnotowane nad środkowym Bugiem pod koniec listopada 1812 r. na niewiele się zdały, w tym czasie bowiem klęska armii napoleońskiej w Rosji została w zasadzie przypieczętowana. Oddziałom Rzodkiewicza i Wierzbickiego nie pomagały też działania Dywizji Nadbużańskiej, która zamiast podciągnąć ku Włodawie, wycofała się, jak już wspomniano, ku Parczewowi. Zachęceni takim stanem rzeczy Rosjanie, już 7 grudnia ponownie rozpoczęły próbę uzyskania

⁷⁹ J. Niemcewicz, op. cit., t. I, s. 389.

⁸⁰ *Raporty podprefektów departamentu siedleckiego...*, Raport Michała Korycińskiego do Józefa Grzybowskiego z 25 XI 1812 r. z Pratulina, BN PAN Kórnik, sygn. 1033, [bez paginacji].

⁸¹ M. Kukiel, op. cit., t. II, s. 487.

⁸² Ibidem.

przyczółka we Włodawie. W tym celu w kolejnych dniach ponawiano próby przeprawy przez Bug. Sytuacja skomplikowała się dodatkowo, bo już 10 grudnia 1812 r. (czyli dokładnie po 22 dniach) dymisję złożył gen. Kropiński i przez Puławy spokojnie wyjechał do Warszawy. Rzodkiewicz próbował jeszcze z Brześcia ratować się uderzeniami na południe, ale ostatecznie udało mu się jedynie opóźnić wejście Rosjan do miasta, które nastąpiło 25 grudnia⁸³.

Po zajęciu Brześcia, Rosjanie skierowali się na zachód, by 4 stycznia 1813 r. podejść pod Siedlce. W tym czasie w rejonie Stanisławowa, Kałuszyna i Dobrego stacjonowały, wycofujące się oddziały armii Napoleona⁸⁴. Dowództwo Wielkiej Armii obronę tego terenu powierzyło gen. Reynierowi. Jego ariergardą były oddziały dowodzone przez mjr. Rzodkiewicza, który 4 stycznia 1813 r. wykonał ostatecznie w tej kampanii kontruderzenie, zajmując Mordy i zmuszając Rosjan do wycofania się spod Siedlec⁸⁵. Z całą pewnością odważna postawa Rzodkiewicza miała wpływ na fakt jego awansu na dowódcę 2. pułku ułanów. Zdecydowano wówczas, że dowodzenie kolumną w Siedleckim przejmie od niego ppłk. Jan Rostworowski, który zdawał się mniej entuzjastycznie widzieć polskie możliwości obrony, a zapewne także, jako były oficer carski, znał siłę armii rosyjskiej⁸⁶. Działania opóźniające ppłk. Rzodkiewicza (od 18 stycznia) sprawiły, że teren leżący na wschód od Warszawy został przez Rosjan opanowany dopiero w pierwszych dniach lutego 1813 r.⁸⁷

Od tej pory działania militarne na opisywanych ziemiach ustały, co nie oznaczało, że przestał on odgrywać rolę militarną. Terenami tymi wiódł szlak ucieczki Polaków chcących dostać się na początku 1813 r. do Warszawy, następnie do Krakowa, aby wstąpić do reorganizowanych tam po klęsce rosyjskiej wojsk polskich. Odnotujmy tylko dwa, udokumentowane przypadki, gdy miejscowymi drogami wędrowali niedawni zdobywcy Moskwy. Pierwszym z nich był kpt. Aleksander hr. Fredro, który wydostawszy się z wileńskiej niewoli uciekał na południe. Podał on nawet dokładną marszrutę: wędrował przez Augustów, Siedlce, Puławy i Tarnogród do Galicji, w *sukmanie granatowym i słomianym kapeluszu*⁸⁸. Drugim przypadkiem była eskapada przyszłego dowódcy półkompanii raketników konnych – kpt. Józefa Jaszowskiego, który wspominał, że właśnie przez Podlasie dostał

⁸³ *Raporty podprefektów departamentu siedleckiego...*, Raport Michała Wężyka do Józefa Grzybowskiego z 28 grudnia 1812 r. z Łosic, BN PAN Kórnik, sygn. 1033, [bez paginacji].

⁸⁴ M. Łukasiewicz, *Armia księcia Józefa 1813*, Warszawa 1986, s. 44.

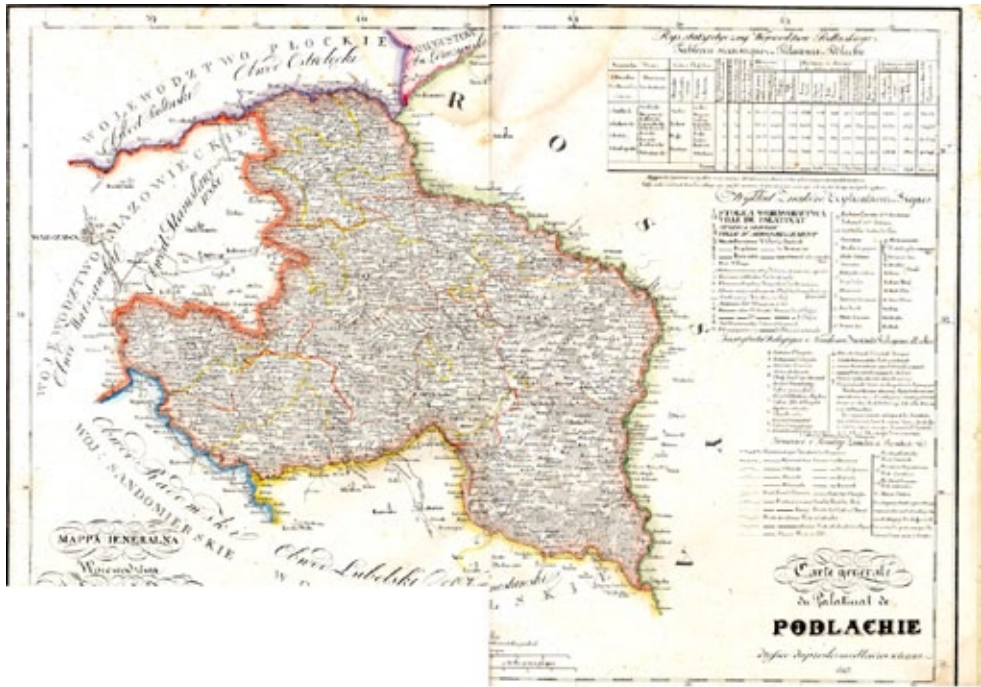
⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ S. Rostworowski, *Jan Rostworowski – pułkownik wojsk polskich oraz jego żona Izabela z Rosengardtów*, „Rocznik Mazowiecki”, t. XXI, 2009, s. 237.

⁸⁷ M. Łukasiewicz, op. cit., s. 44.

⁸⁸ A. Fredro, *Trzy po trzy, pamiątki z epoki napoleońskiej*, oprac. H. Mościcki, Warszawa 1917, s. 52.

się do Warszawy, nadmieniając przy tym, że pomocy udzieliła mu Tatarka, ze wsi na terenie departamentu siedleckiego⁸⁹.

Mapa 3: Mapa województwa podlaskiego 1815–1830 Juliusza Colberga z 1827 r.

W tym samym roku (1813) departament siedlecki był terenem przemarszu zwycięskiej armii cara Aleksandra I. Dzięki wspomnieniom jednego z oficerów wiadomo, że rosyjscy ranni i rekonwalescenci kierowani byli z Warszawy, przez Okuniew, Siedlce, Białą i Kodeń do Brześcia⁹⁰. W 1815 r. car Aleksander, jadąc na kongres do Wiednia zatrzymał się w Białej, gdzie przyjmował delegację senatu Księstwa Warszawskiego. Z dawnej siedziby ks. Radziwiłłów car, przez Międzyrzec, Puławy i Kraków pojechał nad Dunaj. Później, w latach 1817–1825, Aleksander I bawił kilkakrotnie w nadbużańskich Neplach, darząc uczuciem – Julię, żonę ówczesnego właściciela majątku – Kaliksta Mierzejewskiego, a nawet „ich” syna Cezara Aleksandra trzymał do chrztu⁹¹. Symboliczny koniec departamentu

⁸⁹ J. Jaszowski, op. cit., s. 90–91. Najbardziej znane wsie tatarskie w departamencie siedleckim to: Studzianka, Małaszewicze, Lebedzie i Ortel – miejscowości leżące na południe od Białej Podlaskiej.

⁹⁰ Ф. Глинка, *Письма русского офицера...*, s. 241.

⁹¹ B. Górny, *Monografia powiatu bialskiego województwa lubelskiego*, Biała Podlaska 2000, s. 75.

siedleckiego nastąpił dopiero po podpisaniu konstytucji Królestwa Polskiego (27 listopada 1815 r.).

Charakter przygraniczny regionu stał się także doskonałą okazją do umiejscowienia tu ośrodka wywiadowczego Księstwa Warszawskiego. Wielce obiecujące badania nad tą kwestią rozpoczął nieodżałowany Andrzej Nieuważny, który podjął temat napoleońskiego wywiadu przeciw Rosji.

Już przed wybuchem wojny 1809 r. informacje z regionu były obiektem zainteresowania dwóch polskich generałów: Aleksandra Roźnieckiego i Michała Sokolnickiego. *Obaj różnie widzieli konsekwencje austriackiej mobilizacji – Roźniecki nie dostrzegał bezpośredniego zagrożenia Księstwa, Sokolnicki zaś go nie wykluczał, a jego doniesienie [...] było zarazem ostrzeżeniem*⁹². Nieuważny zwrócił też uwagę na relacje „podróżników” polskich, którzy wskazywali wiosną 1809 r. na *wzmocnienie magazynów (m.in. w Siedlcach, Białej i Terespolu), przygotowania do rekwiracji zboża i uszczelnianie granicy polskiej (a rosyjskiej nie) rozkazami Ferdynanda*⁹³. Austriacy interesować się natomiast mieli polskimi twierdzami na Pradze, w Modlinie i Serocku⁹⁴.

Po zakończeniu wojny z Austrią Napoleon rozpoczął tworzenie wywiadu, który dostarczyć miał informacji o Rosji. Praca dotychczasowego rezydenta cesarza w Warszawie – Jeana Serry nie dała wymiernych rezultatów, wiadomo jednak, że terenem przygranicznym w Rosji, w ramach jego kontaktów, żywo interesowali się: podprefekt tykociński – Antoni Bellefroid oraz anonimowy urzędnik dóbrks. Czartoryskich w Terespolu⁹⁵. Z Bellefroidem śmiało możemy połączyć jego szwagra Michała Pernetę [W dokumentach siedleckich podpisywał się Pernet, choć w akcie zgonu Aleksandry z Pernetów Zajączkowej jest istotnie pisana Pernet] (1763–1813), wywodzącego się z rodziny hugenockiej, która przybyła na tereny Rzeczypospolitej, uciekając przed prześladowaniami katolików. Michał, syn Jakuba Franciszka Penret i Antoniny Boydeau, swą służbę wojskową rozpoczął w Korpusie Kadetów, a jego związki z Siedlcami wynikały z faktu, iż ojciec Michała był oficerem w sztabie męża właścicielki Siedlec – hetmana litewskiego Michała Kazimierza Ogińskiego, a jego siostra Aleksandra należała do sławnego siedleckiego fraucymeru księżnej, w którym poznała swego przyszłego męża – późniejszego generała Józefa Zajączka. Zdaje się, że Pernet miał silną pozycję polityczną w Księstwie, bo jego druga siostra – Magdalena wyszła za Antoniego Bellefroida. Po 1809 r. także powinien posiadać

⁹² A. Nieuważny, *Wywiad Księstwa Warszawskiego przed kampanią 1809 r.*, [w:] *Siedlce w dobie napoleońskiej...*, s. 12.

⁹³ Ibidem, s. 13.

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ M. Handelsman, *Rezydenci napoleońscy w Warszawie. 1807–1813*, Kraków 1915, s. 148.

jakieś związki z wywiadem, ponieważ pełnił on wówczas funkcję dyrektora poczty w departamencie siedleckim⁹⁶. Nie bez znaczenia będzie przypomnienie tu opinii cytowanego wyżej Askenazego, że rodzony brat szwagra Michała Perneta – Ignacy Zajączek, był dyrektorem poczty w całym Księstwie, pracującym z całą pewnością dla wywiadu francuskiego, a na pewno dla marszałka Louis-Nicolasa Davouta⁹⁷.

Kolejnym tropem, który każe nam wpisać opisywany region w przedsięwzięcia mające charakter wywiadowczy, była działalność ks. Aleksandra Sapiehy, który ze swych Wisznic (wówczas leżących w powiecie włodawskim) stworzył centrum dla formowanego z własnych środków finansowych wywiadu na Rosję. Działalność Sapiehy łączyła się jednak z inicjatywą kolejnego rezydenta francuskiego w Warszawie – Louisa Pierre’a Édouarda Bignona. Aleksander Sapieha słał Francuzom raporty poruszające zagadnienia militarne już w 1807 i 1809 r. Na przełomie kwietnia i maja 1811 r. ks. Sapieha – do tego momentu naukowiec, zapalony podróżnik po Bałkanach i uważny obserwator Rosji oraz krajów bałkańskich – podjął się kierowania, a na pewno zorganizowania z własnych funduszy, odrębnej siatki wywiadowczej na Litwie i Ukrainie⁹⁸. Siatka ta, co prawda nieliczna, bo złożona prawdopodobnie z najwyżej kilkunastu agentów – korespondentów ks. Sapiehy – składała się z ludzi mieszkających w zaborze rosyjskim albo jedynie podróżujących tam. Obrazowo powiedzieć można, że to właśnie ludzie opłacani przez ks. Sapiehę mogli być pierwowzorem dla mickiewiczowskiej postaci księdza Robaka, którzy do Rosji wyjeżdżali właśnie z Wisznic⁹⁹.

Jeszcze innym przykładem działań o charakterze wywiadowczym była działalność siedleckiego prefekta – Józefa Grzybowskiego¹⁰⁰. Pierwszą przesłanką była reakcja władz Księstwa Warszawskiego na zamieszkanie w Pruszyńcu i Mordach Benonitów. Zakon ten, znany dziś pod nazwą Redemptorystów, w 1808 r. został oskarżony przez władze w Warszawie o szpiegostwo na rzecz króla pruskiego i wyrzucony ze stolicy¹⁰¹. Nie wszyscy bracia zakonnicy wyjechali wówczas do Wiednia, bo część z nich schronienie znalazła w podsiedleckich miejscowościach.

⁹⁶ S. Askenazy, *Napoleon a Polska*, Warszawa 1994, s. 175.

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ A. Rogalski, *Księżę Aleksander Sapieha i jego zbiory w świetle nieznanymi archiwaliów*, [w:] *Jablónowscy. W kraju i poza jego granicami*, oprac. N. Tomaszewski, Ciechanowiec 2015, s. 71–84.

⁹⁹ O działalności księcia w Wisznicach: J. Skowronek, *Z magnackiego gniazda do napoleońskiego wywiadu. Aleksander Sapieha*, Warszawa 1992.

¹⁰⁰ O siedleckim urzędniku więcej: A. Chojnacki, *Józef Grzybowski (1765–ok. 1824). Posel ziemi liwskiej na Sejm Wielki i prefekt departamentu siedleckiego*, [w:] *Spółeczeństwo polskie i wojsko. Studia i materiały*, Siedlce 2016, s. 125–128.

¹⁰¹ B. Zamorski, *Polska od 1807 do 1815*, Lwów 1870, s. 63–64. O Ich działalności w Warszawie: P. Dąbrosz-Drewnowska, *Wygnanie benonitów z Warszawy w świetle źródeł francuskich*, [w:] *Studia nad epoką napoleońską*, t. II, Oświęcim 2016, s. 83–126.

Już w 1810 r. Grzybowski, na mocy pisma z Warszawy, uprawomocnił Baltazara Jasińskiego do rozpoznania środowiska zakonników. Z listu do Jasińskiego wynikało, że Warszawę interesowało: liczba mieszkających tam Benonitów, skąd pochodziły ich fundusze na działalność, co robili i jak się zachowywali. Grzybowski zalecał nawiązanie kontaktu z proboszczami w Pruszyńcu i Mordach, aby ci stanowili dodatkowe źródło informacji. Pierwszym miejscem, gdzie miał się zatrzymać Jasiński był Pruszyń, drugim zaś Mordy. Władze centralne interesowały się także relacjami jakie zachodziły między zakonnikami a właścicielką Pruszyńca, a było to o tyle istotne, że była nią Helena Chrapowicka – ciotka oficera napoleońskiego Stanisława Rostworowskiego, a Mordy formalnie należały do króla Prus¹⁰². W ten sposób wejście byłej własności szwagra Grzybowskiego – Dominika Ciecierskiego, pod zarząd króla pruskiego sprowadziło pod Siedlce osoby posądzane przez władze Księstwa o szpiegostwo. Wybór Jasińskiego na obserwatora zakonników był chyba trafny, skoro już wkrótce otrzymał on nominację na stanowisko podprefekta powiatu radzyńskiego¹⁰³.

Rozpoznanie poczynił zakonników pod Siedlcami było jedynie preludium do aktywności Grzybowskiego w dziedzinie wywiadu. W II tomie „Studiów Nad Epoką Napoleońską”, Marcin Baranowski rozszerzył naszą wiedzę o jego działalności w czasach pokoju. Przedstawiona korespondencja prefekta siedleckiego z ministrem policji Księstwa Warszawskiego ukazała *żywe zainteresowanie funkcjonowaniem na tym terenie polskiego kontrwywiadu cywilnego, opartego na urzędnikach, komisarzach policji oraz „policji sekretnej”*¹⁰⁴. Nie było w tym nic niezwykłego, bo Grzybowski zdawał sobie sprawę nie tylko z konsekwencji działań Jana Protazego Ansztteta (ten przyjeżdżał oficjalnie do Kocka dla „załatwienia” spraw gospodarczych), ale też dowiedział się tą drogą i o innych agentach carskich m.in. Józefie Hirszu, Dolembie (być może Józef Dulęba?), Józefie Ułanie oraz o nietypowych zainteresowaniach białskiego notariusza Ksawerego Referowskiego¹⁰⁵.

Już po wybuchu wojny z Rosją Józef Grzybowski stworzył unikalny wywiad urzędniczy, który w zasadzie od samego początku konfliktu obserwował poczynania nieprzyjaciela, tak za kordonem, jak i na terenach samego departamentu siedleckiego. Prefekt potrafił w ten sposób przeciwdziałać (a w każdym razie rozpoznawać) zagrożenie rosyjskie. Jego wywiadowcy ściśle też współpracowali

¹⁰² BN PAN Kórnik, Bruliony korespondencji..., Pismo Józefa Grzybowskiego do Baltazara Jasińskiego z 1810 r., [bez paginacji].

¹⁰³ A. Rogalski, *Lista urzędników departamentu siedleckiego*, spis roboczy przygotowany do publikacji.

¹⁰⁴ M. Baranowski, *Tropem wicherzycieli i rosyjskich szpiegów. Z tajnej korespondencji ministra policji z prefektem departamentu siedleckiego*, [w:] *Studia na epokę...*, s. 349.

¹⁰⁵ Ibidem, s. 350–362.

z ks. Schwarzenbergiem i gen. Reynierem, informując ich o zagrożeniu rosyjskim idącym z południa. To od Polaków obaj dowódcy korpusów dowiadywali się o stanowiskach Rosjan. Pomocni byli w tej mierze podprefekci: bialski – Wojciech Horodyński, łosicki – Michał Wężyk, radzyński – Baltazar Jasieński oraz włodawski – Leon Babski. W odpowiednim miejscu znaleźli się także specjaliści wysłannicy Grzybowskiego – Ksawery Raczyński, Karol Wałęcki i Jakub Gumowski, oficerze policji w departamencie siedleckim. To właśnie oni za pomocą siatki swych agentów określali położenie Rosjan w okolicach Brześcia i weryfikowali doniesienia podprefektów: bialskiego, radzyńskiego i włodawskiego. Zresztą podprefektury też miały swoich informatorów, m.in.: Jana Kotowskiego, Mendla, Daniela Rościszowskiego, Libiszowskiego czy Jeana Veranda (jednocześnie wójta Wisznicy u księcia Sapiehy)¹⁰⁶.

Upadek Napoleona i koniec jego wojen otworzył nowy rozdział dla terenów leżących między Wisłą, Bugiem i Wieprzem. Działania wojenne toczące wówczas sprawiły, że okolica stała się dla Rosji głównym szlakiem wojskowym łączącym ją z Europą. Doświadczenia wyniesione z wojen epoki napoleońskiej sprawiły, że na początku lat 20. XIX w. wytyczono i poprowadzono nowy szlak komunikacyjny – Trakt Brzeski. Stał się on najlepszą drogą dofrontową Rosji w Europie, wszystkie bowiem XIX i XX-wieczne konflikty tego państwa na naszym kontynencie rozwijane były terenem opisanym w niniejszym opracowaniu. Niewiele wskazuje też, aby sytuacja ta znacząco zmieniła się w przyszłości.

Lista urzędników austriackich pracujących w 1809 r. na północnych terenach zaboru austriackiego:

Stanowisko	Miejscowość	Imię i nazwisko
Szef cyrkułu	Siedlce	Franz v. Hehn und Koseinban
Szef cyrkułu	Biała	Johann Graf von Castiglioni
Zastępca szefa cyrkułu	Siedlce	Kajetan Canalcano
Zastępca szefa cyrkułu	Biała	Franz von Maziburch
Komisarz cyrkułowy 1 klasy	Siedlce	Bernard Rünstetter
Komisarz cyrkułowy 1 klasy	Siedlce	Maria Frantz du Chet
Komisarz cyrkułowy 1 klasy	Biała	Romuald Josef von Sannberger
Komisarz cyrkułowy 1 klasy	Biała	Anton August Hoppe
Komisarz cyrkułowy 2 klasy	Siedlce	Józef Tabęski

¹⁰⁶ Nazwiska informatorów Józefa Grzybowskiego w 1812 r. opracowano na podstawie: *Raporty podprefektów departamentu siedleckiego o poruszeniach wojsk moskiewskich 30 VI 1812–03 I 1813 r.*, BN PAN Kórnik, sygn. 1033, [bez paginacji].

Stanowisko	Miejscowość	Imię i nazwisko
Komisarz cyrkulowy 2 klasy	Siedlce	Johann Turaschel
Komisarz cyrkulowy 2 klasy	Biała	Walenty Adamowicz
Komisarz cyrkulowy 2 klasy	Biała	Johann Stummer
Komisarz cyrkulowy 2 klasy	Stanisławów	Anton von Maren
Komisarz cyrkulowy 3 klasy	Siedlce	Joseph Ritter von Geibt
Komisarz cyrkulowy 3 klasy	Włodawa	Johann Krebb
Sekretarz cyrkulowy	Siedlce	Ignacy Strzegocki
Sekretarz cyrkulowy	Biała	Joseph Felix Schleser
Pomocnik sekretarza cyrkulowego	Siedlce	Karol Domiczek
Protokolant cyrkulowy	Siedlce	Dominik Attel
Protokolant cyrkulowy	Biała	Benjamin Weiss
Kancelista cyrkulowy 1 klasy	Siedlce	Filip Rieder
Kancelista cyrkulowy 1 klasy	Siedlce	Wojciech Mierzwiński
Kancelista cyrkulowy 1 klasy	Siedlce	Dominik Trociny
Kancelista cyrkulowy 1 klasy	Biała	Jan Wałachowski
Kancelista cyrkulowy 1 klasy	Biała	Wacław Piotrowski
Kancelista cyrkulowy 1 klasy	Biała	Franz Spath
Kancelista cyrkulowy 2 klasy	Siedlce	Ignatz Dolliner
Kancelista cyrkulowy 2 klasy	Siedlce	Joseph Dehl
Kancelista cyrkulowy 2 klasy	Biała	Andrzej Adamski
Kancelista cyrkulowy 2 klasy	Biała	Józef Lazarewicz
Kancelista cyrkulowy 2 klasy	Biała	Eliasz Wawrzynek
Kancelista cyrkulowy 3 klasy	Siedlce	Stefan Waclawski
Kancelista cyrkulowy 3 klasy	Siedlce	Sebastian Fit
Kancelista cyrkulowy 3 klasy	Siedlce	Józef Lazarewicz
Kancelista cyrkulowy 3 klasy	Biała	Marcin Woynarowicz
Kancelista cyrkulowy 3 klasy	Biała	Jan Wolski
Kancelista cyrkulowy 3 klasy	Biała	Anton Bergowitz
Inżynier cyrkulowy	Siedlce	Ignatz Gerlach
Inżynier cyrkulowy	Biała	Joseph Duchoslav
Kasjer cyrkulowy	Siedlce	Johann Beranek
Kasjer cyrkulowy	Biała	Ignatz Gustav
Kontroler kasy cyrkulowej	Siedlce	Karol Aynstetten
Kontroler kasy cyrkulowej	Biała	Joseph Hammer
Oficjalista kasy cyrkulowej	Siedlce	Johann Gnatschwitz
Oficjalista kasy cyrkulowej	Biała	Franz Anton Morgenstern
Pisarz kasy cyrkulowej	Siedlce	Franciszek Świdorski

Stanowisko	Miejscowość	Imię i nazwisko
Pisarz kasy cyrkułowej	Biała	Franz Abram
2 pisarz kasy cyrkułowej	Siedlce	Johann Zahancewicz
2 pisarz kasy cyrkułowej	Biała	Johann Opital
Lekarz cyrkułowy	Biała	Marcin Roliński
Lekarz cyrkułowy	Siedlce	Johann Gilner
Chirurg cyrkułowy	Biała	Konrad Spinner
Chirurg cyrkułowy	Siedlce	Antoni Tolde
Podchirurg cyrkułowy	Węgrów	Franz Schönberger
Podchirurg cyrkułowy	Łosice	Franz Döhr
Podchirurg cyrkułowy	Włodawa	Ignacy Windfer
Podchirurg cyrkułowy	Łuków	Karl Klein
Podchirurg cyrkułowy	Żelechów	Johann Kleist
Podchirurg cyrkułowy	Stanisławów	Wenzel Bohl
Podchirurg cyrkułowy	Terespol	Augustyn Czerny
Sędzia	Stanisławów	Antoni Rabiński
Sędzia	Żelechów	Józef Chruścicki
Sędzia	Węgrów	Fabian Łastowski
Sędzia	Mordy	Jan Dziewicki
Sędzia	Siedlce	Jan Łęczowski
Sędzia	Kałużyn	Kazimierz Malczewski
Sędzia	Garwolin	Samuel Roel
Sędzia	Radzyń	Ignacy Baranowski
Sędzia	Biała	Johann Schiffer
Notariusz	Łuków	Józef Kalasanty Szaniawski
Notariusz	Liw	Adam Jaczewski
Notariusz	Kamieńczyk	Jan Sobieski
Notariusz	Siennica	Stanisław Truszyński
Notariusz	Sokołów	Antoni Złotkowski
Notariusz	Międzyrzec	Ignacy Czarnocki
Zarządca ekonomii	Kołodziej	Nicolaus Dict
Zarządca ekonomii	Jadów	Alexander Graf von Brecourt
Zarządca ekonomii	Janów	Felix Mahrer
Zarządca ekonomii	Łomazy	Franz Gananz
Zarządca ekonomii	Krzywówierzba	Johann Meribursch
Zarządca ekonomii	Siedlce	Andreas Commenda
Adiunkt inspektoratu granicznego	Terespol	Alexander Ulmaty
Urzędnik inspektoratu granicznego	Terespol	Anton Schindler

Stanowisko	Miejscowość	Imię i nazwisko
Podpisarz inspektoratu granicznego	Terespol	Johann Banditdi
Podpisarz inspektoratu granicznego	Terespol	Karl Lehmann
Szef komory celnej	Karczew	Joseph Lattinek
Kontroler komory celnej	Karczew	Stanislas Morgebesser
Szef komory celnej	Wola Grzybowska	Karl Rossa
Kontroler komory celnej	Wola Grzybowska	Joseph Holsel
Podpisarz komory celnej	Wola Grzybowska	Franz Spiner
Podpisarz komory celnej	Wola Grzybowska	Joseph Miller
Kontroler komory celnej	Kobyłka	Franz Prüsner
Komora celna	Przwóz Nurski	Friedrich Kohlmeister
Szef komory celnej	Przwóz Nurski	Ferdinand Lattinek
Szef komory celnej	Ruska Strona	Andreas Karl
Kontroler komory celnej	Ruska Strona	Benedict Frantzenhaus
Szef komory celnej	Gnojno	Antoni Zaremba
Kontroler komory celnej	Gnojno	Józef Zdanowski
Szef komory celnej	Terespol	Ignatz Lehmann
Kontroler komory celnej	Terespol	Gerhard von Döning
Szef komory celnej	Włodawa	Anton Reiter
Kontroler komory celnej	Włodawa	Franciszek Zaleski
Podpisarz komory celnej	Włodawa	Józef Krajewski
Komora celna (pro commercio nessesario)	Ostrówek	Frantz Draghitz
Komora celna (pro commercio nessesario)	Świder	Benjamin Fredrich
Komora celna (pro commercio nessesario)	Radzymin	Józef Łuczewicz
Komora celna (pro commercio nessesario)	Morzyczyn	Mathias Smiebeg
Komora celna (pro commercio nessesario)	Krzemień	Johann Wagner
Komora celna (pro commercio nessesario)	Kózki	Mateusz Krudowski
Strażnik graniczny	Wolica	Joseph Kuntzel
Strażnik graniczny	Borki	Karl Zobel
Strażnik graniczny	Rytele Suche	Wiktor Bańkowski
Strażnik graniczny	Zabuże	Marcin Adamczyk
Strażnik graniczny	Pratulín	Ignatz Höflich
Strażnik graniczny	Sławatycze	Marcin Pawlik
Strażnik graniczny	Siedlce	Joseph de Camps
Kontroler stempla	Siedlce	Johann Zelinger
Kontroler stempla	Żelechów	Kazimierz Zieliński
Kontroler stempla	Międzyrzec	Czesław Czyszkowski
Ekspedytor urzędu pocztowego	Kock	Ignacy Czapliński

Stanowisko	Miejscowość	Imię i nazwisko
Ekspedytor urzędu pocztowego	Radzyń	Joseph Csabo
Ekspedytor urzędu pocztowego	Międzyrzec	Kajetan Hornowski
Ekspedytor urzędu pocztowego	Biała	Jakub Wolf
Ekspedytor urzędu pocztowego	Zbuczyn	Ignacy Głaski
Ekspedytor urzędu pocztowego	Siedlce	Jan Kaczorowski
Ekspedytor urzędu pocztowego	Grębków	Ignacy Komorowski
Ekspedytor urzędu pocztowego	Stanisławów	Gabriel Płochocki
Ekspedytor urzędu pocztowego	Okuniew	Samuel Arndt
Nauczyciel szkolny	Biała	Jan Urbański
Nauczyciel szkolny	Łuków	Jakub Fischer
Nauczyciel szkolny	Łomazy	Grzegorz Karpiński
Nauczyciel szkolny	Wołyń	Jakub Czyndalski
Nauczyciel szkoły prowincjonalnej	Siedlce	Józef Ruberski
Główny magazyn wojskowy	Siedlce	Leopold Bristerberger
Główny magazyn wojskowy	Siedlce	Anton Schally
Filia głównego magazynu wojskowego	Karczew	Johann Müller
Położna cyrkulowa	Biała	Marianna Petrowiczowa

Słowa kluczowe: Galicja Zachodnia, wojna polsko-austriacka 1809 r., departament siedlecki, wojna z Rosją 1812 r., polski wywiad przeciwko Rosji.

SUMMARY

Study devoted to the operational application of the Vistula, Bug and Wieprz inter-river divisions during the Napoleonic Wars era (1795-1813)

The article focuses on the transformation processes as regards the military application of the border areas, namely Podlasie, Polesie, Lesser Poland and Mazovia at the turn of the 18th and 19th century. The material presents: organization of this area after the third partition, during Austrian occupation; the course of military operations during the Polish-Austrian War of 1809; civil and military administration of the Siedlce Department; the course of military operations with Russia taking place from June 1812 to February 1813 in Siedlce department and the organization of Polish intelligence dealing with Russia in the era of the Duchy of Warsaw.

Keywords: West Galicia, Austro-Polish War of 1809, Siedlce Department, Patriotic War of 1812, Polish intelligence against Russia

РЕЗЮМЕ

Исследование оперативного использования междуречья Вислы, Буга и Вепша в период Наполеоновских войн (1795–1813)

В статье описывается процесс изменения использования в военных целях приграничных территорий Подляшья, Полесья, Малой Польши и Мазовии на рубеже XVIII и XIX вв. В ней представлены организация данной территории после Третьего раздела, в результате которого ее получила Австрия; военные действия во время польско-австрийской войны 1809 г.; гражданская и военная администрация Седлецкого департамента; война с Россией с июня 1812 г. по февраль 1813 г. на территории Седлецкого департамента и организация польской разведки в период Великого Герцогства Варшавского.

Ключевые слова: Западная Галиция, Война Варшавского герцогства с Австрией 1809 г., Отечественная война 1812 года, Польская военная разведка против России

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych

Akta Rady Ministrów Księstwa Warszawskiego, mf. 1716–1734, sygn. 149, 146.
Komisja Rządowa Przychodów i Skarbu, Akta specjalia dotyczące kasy wojskowej dep. siedleckiego, sygn. 1165.

Archiwum Parafii pw. św. Stanisława w Siedlcach

Księga zmarłych od dn. 11 października 1797 r. do dn. 28 grudnia 1810 r., bez paginacji ciągłej.

Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Nauk w Kórniku

Minuty czyli bruliony korespondencji urzędowych prefekta siedleckiego z roku 1812, sygn. mf. 0742, [bez paginacji].

Raporty podprefektów departamentu siedleckiego o poruszeniach wojsk moskiewskich 30 VI 1812–03 I 1813 r., sygn. 1033, [bez paginacji].

Źródła drukowane

Faden W., *A map of the Kingdom of Poland and Grand Duchy of Lithuania including Samogitia and Curland, divided according to their dismemberments with the Kingdom of Prussia*, London 1799.

Fredro A., *Trzy po trzy, pamiątniki z epoki napoleońskiej*, oprac. H. Mościcki, Warszawa 1917.

Lubowiecki I., *Pamiątniki*, oprac. N. Kasperek, Lublin 1997.

Niemcewicz J., *Pamiątniki Juliana Ursyna Niemcewicza 1809–1820*, t. I, Poznań 1871. *Schematismus der Königreiches Galizien und Lodomerien für das Jahr 1808*, Lemberg 1808.

Opracowania

Askenazy S., *Księżę Józef Poniatowski*, Warszawa 1974.

Askenazy S., *Napoleon a Polska*, Warszawa 1994, s. 175.

Baranowski M., *Tropem wichrzycieli i rosyjskich szpiegów. Z tajnej korespondencji ministra policji z prefektem departamentu siedleckiego*, [w:] *Studia nad epoką napoleońską*, t. II, Oświęcim 2016.

Bartoszewicz J., *Zamek Bialski. Dzieje miasteczka. Obrazy z życia magnatów. Akademia Bialska*, Warszawa – Lwów 1881.

Bujak F., *Rozwój gospodarczy Galicji 1772–1914*, Lwów 1917.

Cegielski T., Kądziała Ł., *Rozbiory Polski 1772–1793–1795*, Warszawa 1990.

Chojnacki A., *General Michał Ignacy Wincenty Kamiński herbu Topór (1758–1816)*, [artykuł przygotowany do druku].

Chojnacki A., *Józef Grzybowski (1765–ok. 1824). Posel ziemi liwskiej na Sejm Wielki i prefekt departamentu siedleckiego*, [w:] *Spółeczeństwo polskie i wojsko. Studia i materiały*, Siedlce 2016.

Chojnacki A., *Proces formowania Wojska Polskiego oraz lokalnych władz w maju i czerwcu 1809 r. w okolicach Siedlec i Białej. Komendanci Placu Departamentu Siedleckiego w latach 1809–1813*, „Prace Archiwalno-Konserwatorskie”, nr 16, 2008.

Chojnacki A., *Wojna i żołnierze departamentu siedleckiego w czasach Księstwa Warszawskiego*, [w:] *Siedlce w dobie napoleońskiej 1809–1815*, red. A. Rogalski, Siedlce 2009.

Chojnacki A., *Wywiad pograniczny w Departamencie Siedleckim*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, t. V, 2008.

Chojnacki A., *Żołnierze w społeczeństwie regionu siedleckiego w latach 1795–1831*, Radzyń Podlaski – Siedlce 2015.

Dąbrosz-Drewnowska P., *Wygnanie benonitów z Warszawy w świetle źródeł francuskich*, [w:] *Studia nad epoką napoleońską*, t. II, Oświęcim 2016.

Dudziński J., *13 pułk piechoty Księstwa Warszawskiego. Zarys działalności 1809–1815*, <http://napoleon.nazwa.pl/13pp.pdf>, dostęp: 5 VII 2017 r.

Gąsiorowski W., *Gawędy żołnierskie, pokłosie spuścizny pamiątnikarskiej napoleończyków*, Warszawa 1938.

- Gembarzewski B., *Wojsko Polskie. Księstwo Warszawskie 1807–1814*, Warszawa – Kraków 1905.
- Глинка Ф., *Письма русского офицера о Польше, Австрийских владениях, Пруссии и Франции, с подробным описанием Отечества и заграничной войны с 1812 по 1814 год*, Москва 1990.
- Gloger Z., *Geografia historyczna ziem dawnej Polski*, Kraków 1900.
- Górny B., *Monografia powiatu bialskiego województwa lubelskiego*, Biała Podlaska 2000.
- Handelsman M., *Instrukcje i depesze rezydentów francuskich w Warszawie*, t. II, Kraków 1914.
- Handelsman M., *Rezydenci napoleońscy w Warszawie. 1807–1813*, Kraków 1915.
- Юлин В., *Адмирал П.В. Чичагов – истинный патриот отечества. Новое в трактовке его роли в истории России*, <http://www.museum.ru/museum/1812/Library/Chichagov/index.html>, dostęp: 15 XI 2017 r.
- Kazimierski J., *Miasta i miasteczka na Podlasiu (1809–1914). Zabudowa – ludność – gospodarka*, Warszawa 1994..
- Kirkor S., *Legia Nadwiślańska 1808–1814*, Londyn 1981.
- Kukiel M., *Wojna 1812 roku*, t. I, Kraków 1937.
- Лукашевич А., *Российские планы ведения войны на западе (февраль 1810-июнь 1812 г.)*, „Wieki Stare i Nowe” 2014, nr 6.
- Łukasiewicz M., *Armia księcia Józefa 1813*, Warszawa 1986.
- Mencel T., *Galicja Zachodnia 1795–1809. Studium z dziejów ziem polskich zaboru austriackiego po III rozbiórce*, Lublin 1976.
- Nawrot D., *Litwa i Napoleon w 1812 roku*, Katowice 2008.
- Nieuważny A., *Wywiad Księstwa Warszawskiego przed kampanią 1809 r.*, [w:] *Siedlce w dobie napoleońskiej...*
- Ochwicz G., *Rok 1809*, Poznań 1918.
- Pachoński J., *General Jan Henryk Dąbrowski 1755–1818*, Warszawa 1981.
- Pachoński J., *Michał Ignacy Kamiński*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XI, Warszawa – Wrocław – Kraków 1964/1965, s. 544–545.
- Pawłowski B., *Dziennik historyczny i korespondencja polowa generała Michała Sokolnickiego 1809 r.*, Kraków 1932.
- Pawłowski B., *Historia wojny polsko-austriackiej 1809 r.*, Warszawa 1935.
- Rogalski A., *Książę Aleksander Sapieha i jego zbiory w świetle nieznanych archiwaliów*, [w:] *Jabłonowscy. W kraju i poza jego granicami*, oprac. N. Tomaszewski, Ciechanowiec 2015.
- Rogalski A., *Lista urzędników departamentu siedleckiego*, w druku.
- Rostworowski S., *Jan Rostworowski – pułkownik wojsk polskich oraz jego żona*

- Izabela z Rosengardtów*, „Rocznik Mazowiecki”, t. XXI, 2009.
- Rys historyczny kampanii odbytej w roku 1809 w Księstwie Warszawski pod dowództwem księcia Józefa Poniatowskiego*, Kraków 1889.
- Skowronek J., *Księżę Józef Poniatowski*, Warszawa – Wrocław – Kraków 1984.
- Skowronek J., *Z magnackiego gniazda do napoleońskiego wywiadu. Aleksander Sapieha*, Warszawa 1992.
- Smith D., *The Napoleonic Wars Data Book*, London 1998.
- Staszewski J., *Gwardia Narodowa w czasach Księstwa Warszawskiego*, „Kwartalnik Historyczno-Wojskowy” 1929, nr 1.
- Staszewski J., *Kawaleria polska prawego skrzydła Wielkiej Armii 1812 r.*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1934, t. VII.
- Trąbski M., *Rozkazy i wspomnienia generała Dominika Dziewanowskiego – źródła do historii wojny 1812 roku*, [w:] *Rok 1812. Studia z dziejów polityczno-militarnych*, red. M. Baczkowski, K. Kuras, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2013, z. 1.
- Treuenfest G. Amon von, *Geschichte des k.k. Husaren-Regiments Kaiser Nr. 1*, Wien 1898.
- Willaume J., *Obrona Księstwa Warszawskiego w 1812 roku*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, t. III, 1930, z. 1–2.
- Wurzbach C. von, *Das Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich*, t. XXI, Wien 1863; t. IX, 1870.
- Zamorski B., *Polska od 1807 do 1815*, Lwów 1870.
- Ziontek A., *Z dziejów dworu artystycznego Aleksandry Ogińskiej*, cz. 2: *Przyjęcie najjaśniejszego pana Stanisława Augusta [...] w Siedlcach 1783 roku*, „Ogród” [Siedlce] 2016, nr 1–4.
- Zych G., *Armia Księstwa Warszawskiego 1807–1812*, Warszawa 1961.
- Żychliński T., *Złota księga szlachty polskiej*, R. 2, Poznań 1879.